

ՆԷՏԱ.

5513 (ՄԱՄԻՍ ՊԱՏՄԱԾԸ)

351342

Յարգմանք Մուսկատերներ

ԳՐԻԳՈՐ ԹԻԻԹԻԻՆՃԵԱՆ

ՎԱՌՆԱ

ԱՐՏԱՏՊԵԱԼ «ԻՐԱԻՈՒՆՔ» ԼՐԱԳՐԷ

IMPRIMERIE ORIENTALE, VARNA.

1900

Ն Է Տ Ա.

(Մ Ա Մ Ի Ս Պ Ա Տ Մ Ա Ն Ը Ր.)

Ե՛ր, եր, քաջորդ Պաշխակեան,
Արքեպի՛ր ին խոր քունե,
Եւ ազգիև դեւ Օսկանեան
Պաշխարները սա՛ր զիևե՛ :

Պուլկ. Երգ

Թորքիև հետ քարեկաւու-
քիև ջրար :

Ազգ. առած

Ա:

Շատ առաջ պատահեցաւ աս, ես հա-
զիւ կը յիշեմ, որովհետեւ դեռ փոքր
էի, հազիւ երեք թիզ հասակով : Կապ-
րէի ինչպէս ամեն տղայ որ հոգ չու-
նի. թո՛ղ հոգ ընեն մեր ծնողներ : Ան-

դամ մը կրակին քով անկիւն մը նըս-
 տած՝ ձեռքերս կը տաքցնէի — կը մսէի :
 Փայտերը կը վառէին վառարանին մէջ
 ու ատեն ատեն կը ճարձատէին. ես
 մէկ ձեռքով ունելին կը բռնէի, կրա-
 կին հետ կը խաղայի ու մեծ կտորները
 կը կտորէի որ կայծ ելլայ, իսկ միւս
 ձեռքով կատուն կը բռնէի, որ ծունկե-
 րիս կուգար կը կծկուէր : Այս կատու
 շատ դեղեցիկ էր, մազը դեղին, սեւ
 ու ձերմակ էր, իսկ ակունջները կար-
 մրկեց էին, կատուն գլուխը ետեւի
 թաթերին անցուցած ու կոկորդոզի ալ
 անանկ անոյշ կը մշաւէր, որ ինծի ալ
 մրափելու փափաք կուգար : Մայրս բա-
 զար գացած էր ծախելու եւ գնելու
 համար, իսկ հայրս փայտ կտրելու գա-
 ցած էր անտառ : Տունը ինէ դատ մէ-
 կը չկար, ամեն տեղ ամայութիւն եւ
 այս մեռելային լուսթեան մէջ տեղ ա-

կանջիւս քովէն տեսակ տեսակ ձայներ
 կանցնէին. մերթ ճանձ մը կը թռչի ու
 տկանջիւս տակ կերգէ իր տխուր երգը,
 որ կը նմանէր Տէր Բէնչօի «Տէր ո-
 ղորմեա»ին զոր կերգէր մտուլ թաղած
 ատենը, մերթ աքաղաղը կը խօսի ցան-
 կին լրայ, մերթ հաւ մը կը կարկաչէ
 քովի տան մէջ, մերթ մանկական ձայն
 մը տկանջիւս կը հասնի, «Հէ՛յ, Սէմքօ,
 քնդակը բե՛ր» կը պոռայ տղայ մը ու
 դարձեալ լուսթիւն կը ախրէ :

Այս ատեններ մեր գեղը ամեն շա-
 բաթ բազար կըլլայ : Շատ գիւղերէ ու
 քաղաքներէ վաճառականներ ու հրէա-
 ներ կուգային ապրանք ծախելու :
 Թիւրքերը կը բերէին խնձոր, տանձ,
 դեղձ, ծիրան, խաղող եւ ուրիշ տե-
 սակ միրգեր, Պուլկարները կը ծախէ-
 ին բրինձ, կարմիր պղպեղ, բակլայ,
 ոսպ, սոխ, կաղամբ եւ ուրիշ շատ տե-

սակ բանջարեղէն. իսկ շօրերը կը բերէին ձաւար, սեւ ցորեն, կորեակ, եւեղիպտացորենն ու գարի: Խոշոր մարդեր են մեր շօրերը, մեծ, հզօր մարդեր — անոնց թիկունքը Քլալէվիլ Մարքօի (1) թիկունքին կը նմանին. իսկ ձեռքերնին երկաթի պէս են: Երբ կը նայիս այս Շօրերին, կը խորհիս եթէ ասոնցմէ մէկը միմիայն երկու մատովը սեղմէ քեզ, հոգիդ ակռաներէդ դուրս կը ցատկէ. բայց եթէ քիչ մը աւելի մօտէն դիտես, պիտի տեսնես որ մեծ կուրծքերը ունին փոքր ու երկչոտ սրտեր: Մեր մէկ Սթարա-Բլանացի Պուլիարը կրնայ երեք շօր ձեռնել: Բայց ինչո՞ւ այս այսպէս է:

Չգիտենք կը ծախեն ամեն տեսակ մանր մունր բաներ. անոնց քով կը

(1) Պոսլիարների Հերակլեսը:

գտնաս կտաւ, ժապաւէն, կոճակ, սեւ պղպեղ, մաղտաքէ, ծծումբ, ասեղ, դանազան տեսակ զեղեր եւ աշխարհի մէջ զանուած ուրիշ ամեն բան: Իսկ մեր կիները գուլպայ կը հիւսեն, չուխայ կը բանին, կը տանին բազարը կը ծախեն՝ եւ ինչ որ առնեն անով իրենց պէտք եղածը կը գնեն: Վա՛յ ազքատներին: Հինդ վեց կէն կը ժողուուին, պարկ մը ցորեն կը գնեն ու իրենց մէջ կը բաժնեն: Բայց մէկ պարկ հաճարը կըրնա՞յ միթէ վեց տուն կերակրել: Վա՛յ է եկեր ազքատների դիւին. ամբողջ շաբաթը աշխատէ եւ ուտելու հաց մը գտներ:

Ես գոյգ մը գուլպայ հիւսած ու մօրս տուած էի որ ծախէ ու ինծի բան մը գնէ: Մայրս առաւ զանոնք, դիտեց, ժպտեցաւ ու ըսաւ. «է՛հ, Լիլա՛, ո՞րի ծախեմ, քու առաջին գործդ. հայտե

զանիկայ կատուին հազցնենք, որով-
հետեւ ատ գուլպաներ առաջին գործած-
ներդ են: Մեր գիւղը մինչեւ հիմա ալ
սովորութիւն կայ որ, երբ փոքր ազ-
ջիկ մը առաջին անգամ գուլպայ հի-
սէ, նախ կատուին կը հազցնեն ու յե-
տոյ գետը կը նետեն: Եւ ասիկայ անոր
համար կընեն որ մեր գուլպաներ միայն
մերկերն ու բոկոտները ծածկեն, ինչ-
պէս է կատուն, եւ մեր գործ այնպէս ա-
րագ երթայ, ինչպէս գետը կը տանի
գուլպաները:

— Է՛հ, մայրիկ, ատ գուլպաներ ա-
ռաջի՞ն են միթէ: Միթէ մինչեւ հիմա
երեք զոյգ չնետեցիր, ատ գուլպաներ
չորրորդ են, ըսի:

Մայրս համբուրեց զիս ու ծախելու
գնաց իմ տաժանելի գործը եւ ես ան-
համբերութեամբ անոր կըսպասէի.
Փամ առաջ տեսնել կուզէի թէ քանի՞

փարայի պիտի ծախէ ու ի՞նչ պիտի
գնէ իմ վաստակին փոխարէն: Անտա-
րակոյս անուշ բան մը պիտի գնէր ին-
ծի. գլուխս սկսաւ թմրիլ սպասելէն.
Վայրկեանը ինծի օրէն աւելի երկար
կերեւէր, իսկ ժամը՝ տարիէն. կըս-
պասեմ ու կըսպասեմ եւ նա զարձեայ
չի գար: «Ճէր իմ մտածեցի, ինչո՞ւ չի
գար. ի՞նչ կընէ հոն այսքան երկար
ժամանակ:» Վերջապէս Լրկիւղը ատ-
րեց վրաս: Մանի մը անգամ վիւր ելայ
ու պատուհանէն նայեցայ. քանի մը
անգամ փողոց՝ ելայ ու ասդին անդին
զիտեցի, նորէն ետ դարձայ ու կրակին
քով նստեցայ: Եւ այսպէս ինչպէս նըս-
տեր եմ անանկ ալ քնացեր եմ:

Չեմ գիտեր երկա՞ր ատեն քնացեր
եմ, երկար ատեն մրափե՞ր եմ, միայն
սա կը յիշեմ որ զիս արթնցուց տեսակ
մը աղմուկ ու ձայն, որ լսելի եղա

մեր բակէն : Արթնցայ ոտքի կանգնեցայ ու դէպի դուռ խոչացայ տեսնելու համար թէ ի՞նչ եղած էր հոն . բայց դեռ բակը չհասած, ներս մտաւ մայրս, ու ըսաւ անարեկ .

— Շո՛ւտ, Լիլա, շո՛ւտ ըրէ, սիրելիք զաւակս : Օգնէ ինձի պահելու սաները ու մեծագին կարասիները : Հա՛յճե՛ շուտով, զաւակս սաները բեր :

— Ինչո՞ւ, մայրիկ, հարցուցի ես :

— Տէլիպաշիները կուզան, Տէլիպաշիները զաւակս, ըսաւ մայրս ու ըսկսաւ խենդի պէս տան մէջ երթալ գալ, չգիտէր խեղճը առաջ ո՞րը պահէ : Այսպէս կըլլայ այն ամենուհն որոնց անակնկալ փորձանք մը կը պատահի . կին մը զատարկ կուշ մը առեր ու տարեր է զայն մինչեւ անտառ պահելու . մինչդեռ իր տունը ամեն անակ կարասիներով լի էր : Երբոր Գըր-

ճալիներն այրեցին մեր գիւղը, ուր շէկին մ'ալ անօթի մը մէջ կը գնէ իր մանեակը ու ապարանջանները ու կերթայ ջրհոր նետելու, բայց երկիւղն այնքան մեծ կ'ըլլայ, որ՝ փոխանակ անօթին տղան ջրհորը կը նետէ :

Ես քամուած մնացի տեղս ու աչքերս կը թարթափէի . վասնզի մօրմէս աւելի վախցայ : Տղու վախը միշտ մեծի վախէն աւելի է . մեծը գիտէ ի՞նչ բանէ վախնալը եւ ինչի՞ համար վախնալը, իսկ տղան թէ՛ մտեղէն եւ թէ՛ արջէն հաւասարապէս կը վախնայ :

Մեր տունը թագստեց մը կար զոյշինած էր պապս, գէշ ժամանակներ՝ համար . այս թաքստոց տախտակամածին տակ կը գտնուէր, մայրս բացազայն ու պոռաց .

— Բե՛ր, Լիլա, բեր, զաւակս, շուտ եղիր :

—Եւ ի՞նչ բերեմ, մայրիկ, հարցոցի:

—Ամենքը, ամենքը բե՛ր, ըսաւ:

Ես երկիւղէս չէի գիտեր ի՞նչ տանիմ եւ ձեռքս բռնած ունեղին ու կատուն վազելով անոր տուի: Մայրս բարկացաւ ու պոռաց սոսկալի կերպով, «կաթսաները ու սաները տուր կըսեմ կոր քեզի, խենդեցա՞ր ի՞նչ եղաւ քեզի:

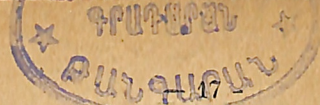
Մեր գրոցիներ թագստոց չունէին, ուստի սկսան մեր տունը քաղցել տեսակ տեսակ քոշըջեր, աման, զընսա, կտաւ, գորգ, թաղիք, մեծ ու պզտիկ լեցուն սնտուկներ ու տուփեր, որոնց մէջ լեցուցեր իրենց ամբողջ հարստութիւնը, արծաթէ դօսի, մանեակ, տնուր, նարտ, պատկեր, կանթեղիկ եւ ուրիշ դանդան գոյքեր, ու ամենք թագստոց իջեցուցին:

Պէտք է ըսեմ որ մեր թագստոց շատ մեծ էր, Պապս գիտէր ըրածը: Երբ ալ ամենքը պահուեցան ու դուռը գոցեցինք, բարձր կիները սկսան կոծել միւս աւայն, կարծես թէ իրենց որդիները կը թաղէին: Սոսկալի էր այդ ժամանակ:

Թագստոցի դուռը անանկ վարդետութեամբ մը շինուած էր որ չէ թէ միայն թուրք Տէլիսպաշիները, այլ եւ Յոյն վարդապետներն անգամ չգիտի հասկնալին որ այդ դուռի տակ կ'զրտնուի սմբողջ թաղին հարստութիւնը: Աստուած դիտէ որքան արցունք եւ որքան քրտինք թափուած էր այդ ըստացուածքին վրայ, որ հիմա գետին կը թաղուէր մինչեւ անձանօթ ժամանակ: Ո՞վ կենդանի պիտի մնայ եւ ո՞վ պիտի գտնէ իր ինչքը ամբողջ ու անշեաս: —Աստուած դիտէ: Անանկ թա-

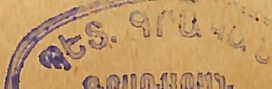
չեմ անոր յստակ ձայնը ու գեղեցիկ երգերը :

Այն ատեններ Նէտա տասնընչինգ տարեկանէն աւելի չկար : Մազերը մեփաքսի կը նմանէին, խարտեաչ. աչքերը սեւ էին բալի, կեռասի նման, մանրիկ բերան մը ունէր, վարդագոյն շրթունքներով, իսկ երեսը լեցուն, ըսպիտակ եւ կարմիր էր խնձորի պէս : Բնաւ իր դէմքը չէր այրեր թէեւ ամբողջ օր արեւի տակ կաշխատէր : Եւ որքան ալ բարակ ու բարձր էր նա իր բարակ ու վայելուչ իրանը կանցնէր ոսկեհիւս գօտին ու առջեւէն կը կոճկէր. իսկ մէջքը կարծես յարդի շիղի նման կոտորաուիլ կուզէր : Ճշմարիտ է որ կոճակներն արծաթէ չէին, այլ պղնձէ, բայց նա զանոնք սիրուն ու շնորհալի կրելու վարպետութիւնը գիտէր, անանկ որ մարդիկ ոչ թէ ա-

նոնց կը նայէին, այլ զանոնք կրող մէջքին : Նէտա ծնօտը կը կապէր դեղին թաշկինակ մը. կը հագնէր կապոյտ պարեգօտ մը, որի բէշերին կարուած էին ժապաւէն ու չուխայի կրտորներ. պարեգօտին ծայրերը ետեւէն կը կախուէին խիստ վայելչօրէն : Պէտք է ըսել որ Նէտա ոչ շատ երկայն, ոչ ալ շատ կարճ ծոպ կը կրէր, ինչպէս կը սիրէին կրել միւս աղջիկները — իր վրայ ամեն բան չափ մը ունէր, կարճ խօսելով, Նէտա խիստ պարզ կը հագնէր, այլ խիստ վայելուչ :

Նէտայի հայրը մեռած էր դեռ այն ատեն երբ ինք երկամեայ պզտիկ աղջիկ մըն էր. եղբօրը հետ որբ մնացեր էին սայրական ձեռքի տակ : Իրենց մայրը աշխատասէր ու խելացի կին մըն էր. աղջկան տնական գործեր տեսնել սովորեցուցած էր. տղան տէրտէրի քով

տուած էր, որ գիրք կարգալսովրի։
 Երկու տարիէն տգան հեգարան, սագ-
 մոս ուսած ու Առաքելոցէն ալ անգին
 անցած էր, մինչդեռ տէրտէրը Առաքե-
 լոցը չէր գիտեր, ուստի կը կանչէ
 մայրը ու կըսէ. «Առէք Տրակոյան ու
 տարէք արհեստի տուէք, զպրոցին մէջ
 ալ գործ չունի»։— Թո՛ղ սովրի, տէր
 հայր, թո՛ղ սովրի, եթէ երկինք տէր-
 տէր ըլլալ գրած է իրեն թող տէր-
 տէր ըլլայ» կըսէ մայրը. — «Բայց ես
 կը մտածեմ, ըսաւ տէրտէրը որ Տր-
 ակոյան տէրտէր ըլլալու համար ծը-
 նուած չէ . . . : Արհեստ սովրեցուցէք
 իրեն : «Տէրտէր» ու թխնը ա՛լ տուն չը
 կերակրեր, վարդապետներին տուր . . .
 Պատրիարքական փոխանորդին տուր,
 սարկաւազներին տուր, բայց ո՞ւրկէ
 տանք : Տառը տարի առաջ մարդիկ շատ
 կուտային, բայց հիմա բան մը չեն
 տար , — որովհետեւ աղքատ են» :

Քահանան կը վախնար որ Տրակոյա
 իր հացը չյափշտակէ : Մտածեց Տրակո-
 յայի մայրը, մտածեց ու ազան արհես-
 տի տուաւ : Արհեստը լաւ բան է : Տը-
 րակոյա չուխայազոր՝ի մը քով մտաւ
 եւ շուտ մը կ. Պոլսոյ թրքուհիներուն
 ու արարուհիներոն համար քերիխ
 կարել սովրեցաւ : Տարիներ գլորեցան
 Տրակոյա մեծցաւ ու սկսաւ իր աշխա-
 տութեամբ տունը կերակրել : Տրակոյա-
 յի վարպետը լաւ մարդ մը եւ լաւ վա-
 ճառական մըն էր այնպէս որ ութը
 տարի ետքը իր աշակերտը իրեն ըն-
 կեր ըրաւ : Տրակոյա շատ կը սիրէր իր
 քոյրը եւ անոր ամեն ուզածը կը գը-
 նէր : Մեծ սէր ունէին իրենց մէջ այդ
 տղաներ : Երբ Տրակոյա «Նէտա» ըսէր
 լիզուէն մեղր կը կաթէր : Տէր իմ, ին
 չո՞ւ ամեն տեղ այսպէս չէ : Հազար
 կեանք չպիտի ապրինք. — պէտք է ի-

րար սիրենք ու երջանիկ ըլլանք այս
 աշխարհ: Նէտա՛, հաճոյ էր թէ՛ ձերի
 թէ՛ երիտասարդի, թէ՛ այրի, թե՛ կի-
 ների: Քանի՛ երիտասարդներ կը հա-
 ուալէին անոր ետեւէն: Ո՛րքան պա-
 ոաւներ լաւ աչքով կը նայէին անոր:
 Ես չեմ կրնար այս բաների մասին պատ-
 մել ձեզ, որովհետեւ պատմելու վար-
 պետ չեմ: Երբ աղբիւր կերթար ջուր
 առնելու, պատանիները աղջիկների
 շուրջը ժողուուած, ջուրերնին կը խը-
 մէին ու անհամբերութեամբ նէտաի
 կը սպասէին: Մեր գեղի երիտասարդ-
 ները աղջիկներնու համար աղբիւր
 կերթան: Նէտա ծաղիկները շատ կը
 սիրէր եւ երբ աղբիւր կերթար, այն
 քան կը զարդարուէր որ գլուխը կը
 չիայլէր մարգարտածաղիկով, կակաչով,
 հարսնուկով եւ ուրիշ տեսակ տեսակ
 ծաղիկներով: Իսկ մեր երիտասարդներ

անոր ետեւէն կերթային, աչերին կը
 նայէին ու կը հառալէին: Երբոր ջուր
 լեցնելու կը ծոխ, պատանիները անոր
 կը մօտենան, ու անոնցմէ իւրաքան-
 ջիւրը գլխէն ծաղիկ կ'առնէ. — ամեն-
 քին հաճելի կը թուի նէտա, ամեն
 մարդ ծաղիկ առնել կուզէ այդպիսի սի-
 րուն գլխէ մը: Ու այսպէս մին կ'առնէ
 գլխէն ծաղիկ մը, ուրիշ մ'ալ, երբորդ
 մ'ալ եւ երբ տուն կը դառնայ, գլուխը
 արմատիկ մ'անդամ չմնար: Միւս աղ-
 ջիկները կը նախանձէին անոր՝ կը բար
 կանային ու չէին սիրեր նէտան, բայց
 յայտնի չէին ընեք իրենց սրտինը,
 վախնալով որ վրանին կը խնդան. գե-
 ղեցկագոյն ծաղիկներէն կը քողեն, կը
 հագնուին ու գլուխնին կը զարդարեն.
 այլ դարձեալ մէկը չվազեր անոնց ե-
 տեւէն: Ինչպէս որ կ'երթան աղբիւր
 ծաղկազարդ գլխով անանկ ալ ետ կը

դառնան, մէկը չ'ըպչիր անոնց ծաղիկ-
ներին: Սակայն կան ալ մի քանի խո-
րամանկ աղջիկներ, որք իրենք իրենց
զլխէն կառնեն ծաղիկները ու կը նե-
տեն կամ իրենց գրպանը կը դնեն, ու
վերջը կերթան Նէտան կը գտնան ու կը
ըսեն, «Տե՛ս, քա Նէտա, տղաները
զլուխ ծաղիկ մը իսկ չ'թողուցին. կը
տեսնեմ որ հաճոյ կը թուիմ անոնց:—
«Բայց ո՞վ առաւ ծաղիկը» կը հարցնէ,
Նէտա: — «Բէէգքօի որդին, Աթոյանի
տղան եւ Տրականի թոռը» կը պատաս-
խանէ աղջիկը ու կը կարմրի մինչեւ
ականջները: — «Անոնք իմ գլխէս
առին ծաղիկ, կըսէ, Նէտա, բայց մի-
թէ մարդ միեւնոյն ժամանակ կրնա՞յ
երկու աղջիկ սիրել»: Շատ կը բարկա-
ցնէր զանոնք Նէտա, այն աստիճան որ
չեմ կրնար իսկ նկարագրել ձեղի:
Սակայն ես երկայն րրի. հայրս Նէ-
տան բերելով ըսաւ:

— Նէտա, մտիկ րբէ մօրեղբօրդ ու
չպիտի զզլաս . . . : Դուն պէտք է
պահուըտիս, որ քեզ չտեսնեն Տէլի-
պաշիները: Անոնք մօտ են . . .
— Բայց ինչո՞ւ պահուըտիմ մօրեղ-
բայր առարկեց Նէտա:
Ի՞նչպէս թէ ինչո՞ւ: Դուն երի-
տասարդ ես գեղեցիկ ու, շնորհալի եւ
կը վախնամ որ քեզի բան մը տնեն այդ
անիծեալ թուրքեր:
— Բայց ո՞ւր պահուըտիմ, մօրեղբայր:
— Զեղուներ, տղանիս, ձեղուներ:
Հոն պիտի պահուըտին նաեւ Լիլա եւ
քեռակինդ, ըսաւ հայրիկը, ինծի եւ
մօրս համար:
— Իսկ, մայրս ո՞ւր պիտի պահուըտի
հարցուց Նէտա:
— Մայրդ քովս պիտի մնայ դիմաւո-
րելու. համար անիծեալ հիւրերը: Եթէ
ուրիշ բարիք չենք տեսներ թագաւո-
րէն, զոնէ նեղու թիւն ու տառապանք

կրենք իր զօրքերէն: Մինչեւ ե՞րբ պիտի քաչենք: Իսկ դուն, Լիլա, մտիկ ըրէ, — ըսաւ հայրիկը ինծի, խելօք կեցիր հոն, տեղէդ չերերաս: Ես գիտեմ քու ի՛նչ եղջիւրաւ որ ալոջ ըլլալդ:

— Չէ, հայրիկ, չէ, չպիտի լռեմ ես ըսի. մայրս գուրպաներս ծախեր ու ինծի բան մը չէ գներ: Ես չպիտի պահուրտիմ:

— Լռէ՛, թէ ոչ սագի նման կը մորթեմ քեզ, պոռաց հայրս, անա՛նկ սոսկալի կերպով որ ես երկիւղէս սկսայ գողգղալ: Երբէք հայրս այնքան զայրացած չէի տեսեր. աչքերը կը շողային եւ վարի շրթունքը կը գողար, բայց չէր նկատած որ ես կատակ կընէի. երկիւղը ինչե՛ր չըններ:

Չեղունը պահուրտեցանք, մայրիկը եւ Նէտա անկիւն մը նստած կը լռէին. իսկ ես մերթ մէկին քով կերթա-

լի, մերթ միւսին: Երկար ատեն այսպէս նստանք լռիկ մնջիկ. ալ վերջապէս մայրս ձեռքէս բռնեց, գէպի ինքն քաշեց, գլուխս կուրծքին դրաւ սւսկսաւ ձեռքովը մազերս շոյել: Նէտա կը նստէր ծխնելոյզին քով, գլուխը թեւին կրթնցուցած էր ու խոր մտածումների մէջ բնկղմած կերեւար: Ամեն տեղ լուռ էր. բան մը չէր լսուէր. միայն հովը տանիքի տակի ծակերէն ներս կը խուժէր ու ձիւն կը բերէր մեզի: Ես մորս քովը կը կծկուէի, քիթս կը պաղէր եւ սիրտս կը սեղմուէր կուրծքիս մէջ. կուզէի քիչ մը խաղալ կուզէի վազվզել ու գլտորիլ: — Տղայութի՛ւն: Ձեզունը մենք ունէինք ընկոյզ, կաղին, խնձոր ու սոխ: Նայեցայ նայեցայ, լռեցի ու վերջապէս ըսի մօրս:

— Մայրիկ, ընկոյզ առնեմ ուտե՞մ:

—Մի՛, զաւակըս ըսաւ թիւրքերը կտորած ասենդ կը լսեն ու կը սպաննեն քեզ: Եւ եթէ քեզ տոնեն: տանին հետերնին, ես անդուակ կը մտամ. եւ դուն անմայր. թիւրքերը գէշ մարդեր են, սիրելի զաւակս:

—Բայց ինչո՞ւ պիտի առնեն զիս մայրիկ: Եւ եթէ առնեն, կը մեռցնեն զիս մայրիկ, հարցուցի ես:

—Թէ որ առնեն քեզ, կը մեռցնեն զաւակս ըսաւ մայրիկը:

—Բայց ի՞նչպէս պիտի սպաննեն, մայրիկ: Եւ եթէ զիս սպաննել ուզեն, հայրիկի ձեռքը անոր ձեռքէն ախար չէ. հայրս մահակով անամկ ձեռք մը կը քաշէ անոնց որ իրենց սոխրներն անգամ չեն կրնար ժողլիլ. կարիճ է հայրըս մայրիկ:

—Չէ, զաւակս, չէ, հայրդ կտրիճ է քայց առանձին, իսկ թիւրքերը շատ

ւոր են: Ի՞նչ կրնայ ընել անոնց, երբ անոնք թ.սգաւորի զօրք են եւ հրացան ու ատրճանակ ունին: Հայրդ չի կրնար թիւրքերէ հեռ կոտել, որով, հետեւ, անոնք թիւրք են, իսկ նա Պուլկար:

—Բայց ինչո՞ւ թիւրքերը կարող են պուլկարները սպաննել, իսկ Պուլկարները չեն կարող թիւրքերը սպաննել:

—Ինչու որ թիւրքերը քաջ են ու մենք վախկոտ հաւել, բաւ մայրս ու ախուր ժպիտ մը նկարուեցաւ շրթունքներին վրայ:

—Այլ ըսէ ինձի, մայրիկ, թիւրքերը ի՞նչպէս կը սպաննեն մարդերը, հարցուցի.

Մայրս գարձեալ ժպտեցաւ ու ըսաւ.

—Կը յիշես, վառեակս, ի՞նչպէս այն գարուն թիւրքերը սպաննեցին Սթօյքօն. —հէ՛զ Սթօյքօ— ըսաւ մայրս ու հառաջեց:

Նէտա, նստած տեղէն ելնելով մեր քով եկաւ ու հարցուց մօրս. «պատմէ մեզի հօրաքոյր, ինչո՞ւ սպաննեցին Սթոյքօն, Նէտիւքօի մարդագետնին քով. ուսենիէ մը կախած էին ես տա- սայ»:

— Մտիկ ըրէք, տղաներս, ինչո՞ւ սպաննեցին. նստէ Նէտա ու լսէ. բո- լոր գիտցածս պիտի պատմեմ ձեզի: Մայրս սկսաւ պատմել այսպէս. —

«Սթոյքօ, բարի, խելացի, եռանդոտ ու աշխատասէր ելիտասարգ մըն էր. բայց շատ ցասկոտ էր լուսահողին. — թող Աստուած ներէ յանցանքներին: Եթէ Սթոյքօ մէկին ըսէր թէ այս այսպէս է, իսկ այն այնպէս, խօսքերդ պարապ տեղք կը վատնէիր, եթէ իրեն ապացուցանելու ելնէիր թէ ա- նանկ չէ. ամբողջ աշխարհ չպիտի կըր- նար ապացուցանել թէ անանկ չէ Մե-

րերը եւ մեծերը շատ անգամ կըսէին անոր. «Մի՛ խնար թիւքերին հետ, որովհետեւ անոնց ձեռքերը երկար են: — Եթէ երկար են, թող իրենց շեղքը հասնին: Եթէ թիւք են, երկու զը- խով չեն ետ՝, անոնք ինծի պէս մօր- մէ ծնած են» կը պատասխանէր Սթոյ- քօ: Իսկ խելացի մարդիկ կըսէին. «մը- տիկ ըրէ, Սթոյքօ, մենք ծեր մարդ ենք ու կեանքը քեզնէ լաւ կը ճանչ- նանք: Թիւքի հետ կատակ չըլլար: Մեզի հաճո՞յ է կը կարծես, երբ մեզ կը չարչարեն ու կը հայհոյեն. բայց մենք կրնա՞նք կռուիլ զօրաւորների հետ: «Կուսողլուխի հետ մի կռուիր եւ եղ- ջիւրաւորի հետ մի ծեծկուիր» կ'սեն ծերերը: Կերեւի որ այսպէս զրուած է մեզ երկինք: Իո՞ւն ալ մեզի պէս ապ- ըրէ, որովհետեւ. «այն ոչխարը որ հօտէն կը բաժնուի գայլին կեր կըլլայ»: Մը-

տիկ ըրէ ձերերուն ըսածները ու բարութիւն կը գտնես, ձերերը երբէք չեն խաբուիր»։ — Մի հարցներ ձերին այլ հարցուր մէջ մը քաշողին» կրտէր Սթոյքօ եւ ուրիշների խորհուրդները բնուչէին օգններ անոր — հաստազուխ էր։ Տարի ու կէս առաջ մեր դեղը եկան Քոճալիներ ու քանի մը հոգի անոր տունը իջեւանեցան գիշերելու։ Սթոյքօ եւ պառաւ Զվիտա (այս էր իր մօրը անունը) կը պատրաստեն բնթրիքը ու կը կանչեն անկոչ հիւրերը որ քաքրաւիշ ըլլան ուտեն։ Սեղանի վրայ դրուած էին եփած հաւկիթ, բիլաւ, մածուն պանիր ու կարկանդակ ընկուզով։

Այսպիսի համեղ կերակուրներով կը կերակրէն գրեթէ միշտ, Պուլկարները թիւրքերին. որոնք կուտեն, կը խմեն, ու բան չեն վճարեր։ Մեղը ալ պէտք

է տային, որովհետեւ թիւրքը առանց անուշեղէնի չկրնար բիլաւ ուտել. բայց անոնք չունէին. ինչու որ այդ առնն գարուն էր. եւ գարնան որի՞ քով մեզր կայ, ո՞ւրկէ պիտի առնեն. ո՞ւրկէ պիտի գտնաս. բայց թիւրքի անիծեալ անյաղ փորը բանով մը չեո կրնար լեցնել. կուտեն, կը լափեն կը լափչտակեն ու դարձեալ չեն կշտանար. ու երբ աղէկ մը ուտեն «սիշ ֆիրա»-ը ալ կուզեն. որովհետեւ ուտելէն կեղմանին իրենց շան ակոսներ։

— Շերպիք տուր կը պոռան թիւրքերը՝

— «Չունինք, որդի, չունինք, կըսէ պառաւ Զվիտա. — «Գնա, ցնդած պառաւ՝ գտի՛ր. «Ո՞ւր գտնամ, ո՞ւրկէ գնեմ։ Սմբողջ զիւզը որ փնտոես զբամով իսկ չես կրնար գտնել։ — «Լո՛ւ՛ ձեր կախարդ, թէ ոչ ճնճողուկի պէս

զլուխդ կը կոտրեմ» կը պոռայ Քոճա-
լիններէ մին ու խարազանով պառաւ
Զվիտային կը զարնէ — «Մեզը բեր՝
ապա թէ ոչ ողջ ողջ կը մորթեմ քեզ.
— «Զկայ, որդի չկայ, կըսէ խեղճ կի-
նը ու երկիւղէն կը զողար. — «Ես կը
ցուցնեմ քեզի ի՞նչ է ատ «չկան» կը
պոռայ թիւրքը, ոտքի կը ցատկէ, կը
յափշտակէ մահակը ու պառաւ Զվիտաի
զլխին կիջեցնէ, Հէգ կինը թմրեցաւ
ու գետին ինկաւ գետի պէս կը հոսէր
արիւնը գլխէն: Իսկ Նոճա, իր պզտիկ
երախան, տեսնալով որ մայրը կը մեռ-
նի, կրցածին չափ կըսկսի պոռալ.
«Տէր իմ, տէր իմ սպաննեցին հէգ մայ-
րիկս: Իսկ թիւրքերը, թիւրքերը շու-
ներէ աւելի չար են: Քոճալիններէ մին
Նոնաի դօտիէն կը բռնէ, վեր կը վեր-
ցնէ ու կրակարան կը նետէ, եւ նա,
խեղճը, խարսկին մէջ կը խօթէ ձեռ-

քերը ու զլուխը: Սթոյքօ տունը չէր,
այն միջոցին ախոռն էր ու ձիերին
խար կուտար: Երբօր ետ դառնալով
ներս մտաւ, մայրը գետին պառկած
տեսաւ անկենդան, եւ քոյրը խարոյկի
մէջ կայրէր: Մթնեցան աչքերը, ու
մէկէն հրակիչը յափշտակելով թիւրքին
զլխին իջեցուց: Թիւրքը իսկոյն գե-
տին ինկաւ մեռած. կռիւը սկսաւ.
Թիւրքերը Սթոյքօի վրայ յարձակեցան
բայց նա խիստ քաջ մարդ էր, այն-
քան գիւրին բան չէր որ յաղթեն ի-
րեն քանի մը կուռնազլուխ քոստաներ:
Թիւրքերը վեց հօգի էին: Սթոյքօ գե-
տին տապալեց երեքը ու երբ փշրեցին
իր աջ ձեռքը, հրակիչը ձախովը բռո-
նեց ու սկսաւ աջ ու ձախ զարնել:
Թիւրքերը ատրճանակները հանեցին ու
սկսան անով պաշտպանելին քզին քնին:
Գնդակ մը զարկաւ Սթոյքօի ծունկին
ու նա դետին ինկաւ, այլ կը շարու-

Նակէր հրակիչովը անոնց զարնել: Ա-
տրճանակները ամեն կարիճէ աւելի
զօրաւոր են: Ատրճանակների թնդի-
նը ամբողջ գեղի մէջ լսուեցաւ եւ Քրո-
ճալիները գացին ազաանելու իրենց ըն-
կերները: Երկար ատեն աշխատեցան
մինչեւ որ յթոյքօն կապեցին ու հրա-
կիչը ձեռքէն առին: Գեղը այն ատեն
գրեթէ Պուլիպոններէն մէկը չկար, ո-
րովհետեւ բոլոր առաջնակարգ Պուլ-
կարները ատեն անդ թողլով անտառնե-
րը փախած էին: Մեր գեղացիներ ետ
դարձած ատեն, ինդճ յթոյքօն մեծ
ուռենիէն կտրուած գտեր են. պառտու
Չվիսա մեռած կը պառկէր. իսկ հէգ
երախան Նօնա, խարոյկի մէջ կիսայ-
րեաց: Ահա սիրելի զաւակներս, ի՞նչ
ժամանակնրի մէջ ապրած ենք ու
ի՞նչ բա՛ւեր տեսած ենք: Տէ՛ր, փըր-
կեա զՏեղ ի չարէն ըսաւ մայ ս, խա-
չակնքեց ու յետոյ լուեց:

Բ.

Եւ արիւնոս արսասուր,
Կը քանայ ազգ մեր խեղճուկ,
Կը կարկառե՛ ձեռքը վեր
Որ փրկե՛ զիւնք բարձրեալն Տեր
Պուլի. երգ:
Ծանր սարիներ, եթև մեզի
հաւաք.
Պուլկ. առած:

Փողոցը ձիերի պայտերը սկսան թօ-
փել ու դժոխային ժխոր մը բարձրա-
ցաւ. թմբուկները կը թախեն, ձիերը
կը վրնջեն, գնդակները կը սուլեն, ա-
տրճանակները կը թնդան եւ Տէլիպա-
շիները կը գոռան: Աստուած իմ, ի՞նչ
անարկու էին այդ Տէլիպաշիների ձայ-
ները, ի՞նչ սոսկալի էր անոնց խրախ-
ճանքը, ի՞նչ ահուկի անոնց վայրենի
ծիծաղ: Սիրտդ կը գողայ վախէդ, բայց

նայիլ կուզես թէ ի՛նչ կըլլայ բակը—
բան մը կը փաշէր զիս գիտելու: Բաի
մօրս. «Մայրիկ ծակէն պիտի նայիմ
թէ ի՛նչ կընեն Տէլիպաշիները ու ինչ-
պէս են անոնց սպարօշները»:

—Մի՛, որդի, մի սիրելի զաւակս
կը յիշե՞ս ինչ որ ըսաւ հայրդ. «տեղէդ
չերերաս, թէ ոչ ճնճղու կի պէս գլուխդ
կը կտրեիմ» րսաւ հայրդ»: Այս խօսքե-
րէ ետք մայրս ձեռքէս բռնեց իւր
քովը նստեցուց:

Երկար ատեն կը լսուէր ծիծաղ ու
լաց, երկար ատեն կը լսուէին լուտանք
ու աղաջանք բառերը. բայց վերջապէս
ամեն ոք լռեց ու ամեն ինչ խօզաղե-
ցաւ, միայն ատեն ատեն կը լսուէր
հրացանի մը թնդիւնը կամ ձայն մը.
«Օ՛ մայրիկս, մի՛ ծեծէք զիս, աղաներ
մի՛ սպաննէք»:

Երբոր մայրս սկսաւ նիրհել, նէտաի

ըսի. «Նէտա, ձեզունի կափարիչին քով
եշթանք ու նայինք ի՛նչ կընեն Տէլի-
պաշիները»:

—Սուս կեցիր, Լիւս, ըսաւ նէտա,
մայրդ չըսէ լեզուդ կը կարէ:

—Տեսնել կուզեմ զանոնք, որպէսզի
վերջէն ես ալ անոնց մասին պատմեմ
ճիշդ այնպէս ինչպէս որ կը պատմէր,
մայրիկս ֆոճալիների վրայ, ըսի:

Նէտա անգամ մը եւս ըսաւ որ լռեմ.
բայց կանացի սիրտը զարմանալի կեր-
պով շինուած է: Չը գիտեմ ինչու կի-
նը ամեն բան տեսնել ու ամեն բան
լսել կը սիրէ: Կամաց մը նէտաի հետ
եկանք, ձեզունի կափարիչին մօտ գա-
ցինք, դէպի վար ձոնցանք ու երկիւ-
ղէն լեզունիս զուրո հանեցինք: Կը
նայինք ու կը դողանք տերեւի պէս:
Երբէք չպիտի մոռնամ այն սոսկալի բո-
պէն: Վեց Տէլիպաշիներ կը նստէին կը-

րակարանի շուրջը, կը ծխէին իրենց
 երկայն ջիքռխներով ու կը տաքնա-
 րին. հայրս անոնց մէջտեղ կեցած սուրճ
 կեփէր: Ամենքը կը լռէին ու սուրճ կը
 խմէին, միայն կը լսուէր սովորական
 թրքերէն բառը «սիւր ճէզվէի»: Թիւր
 քերը իրարու վրայ տասը գաւաթ սուրճ
 կը խմեն, եւ այդ սուրճ պէտք է ըլ-
 լայ գառն, առանց շաքարի: Եթէ սըր-
 ճամանը պզտիկ ըլլայ, ամբողջ օր կը-
 րակին շուրջը պէտք է նստիլ եւ սըր-
 ճով թրջել անոնց անյագ կոկորդները:
 Եւ ի՛նչ ահարկու էին այդ Տէլիպաչի-
 ներ: Իրենց գլխիւր փաթթած էին
 ուղտի մորթէ երկայն ու սուր քալուք-
 ներ, որոնց եզրերը կարուած էին բո-
 ժոժներ, ապակուլունք, ժապաւէն,
 հայելիներ եւ աղուէսի պոչեր: Անոնց
 «չալվար»ներ սեւ ու լայն էին, գօտի-
 ները կանաչ ու խիստ երկայն. անով

հարիւր անգամ կը պատէին իրենց մէջ-
 քը: Այս կէտը կրցայ դիտել որովհե-
 տեւ Տէլիպաչիներէ մին զօտին կը
 քակէր այդ միջոցին: Իրենց գօտինե-
 րին վրայ ունէին կարմիր կաշիէ զի-
 նակալ մը, որի մէջ զբած էին երկեր-
 կու ատրճանակ, որոնք ունէին սուր
 ծայր եւ ռսկիով ու արծաթով պատած
 էին, ճերմակ փղոսկրեայ ակունջներով
 երկար դանակ մը, որի կոթը զարգա-
 րուած էր ոսկիով ու փուստով: Իրենց
 դինակալէ կախուած էր հրացանակալ
 մը, որ ճապղինձէ դեղին սուփմը, որի
 մէջ կը կրեն ձէթ, ատրճանակները իւ-
 ղօտելու համար. քսակ մը դեղին չու-
 խայով սեւ կտաւէ յատակով. ծխախո-
 սով լի, եւ ուրիշ տեսակ տեսակ ա-
 ռարկաներ: Իրենց ոտքերին կը կրէին
 երկայն ու լայն կարմիր կոշիկներ:
 Պեխերնին երկայն էր, Գարլովոօ կար-

միր պղպեղների նման, որոնցմէ ազ-
ճան կը շինեն: Գէմքերնին սեւ ու ան-
շնորհ. իսկ գլուխնին ամիլուած եւ
սուր՝ ձմերուկի նման: Իրենց բաց
կուրծքեր թաւամազ էին, իսկ թեւեր-
նին վեր սօթած, կարծես մարդ չէին
այլ սպանդադործ: Ես այն ատեն դեռ
պղտիկ էի ու շատ բան չի հասկցայ.
այլ հիմա շատ անգամներ կը մտածեմ.
«Ինչո՞ւ այդ անասունները մեր տէրե-
րըն են. ինչո՞ւ մենք թող կուտանք
անոնց խարազաններին մեր կրնակները
հարուածելու, երբ մենք անոնցմէ հա-
զար անգամ կտրիճ խելացի ու հզօ-
 ենք: — «Ամեն գործի մէջ մենք թիւր-
քերեն վեր ենք, կը պատասխանեմ
ինքնիրենս. սակայն մեր մէջ սէր ու
միութիւն չկայ: Աստուած իմ, ամօթ
չէ՞ մեզի խոնարհիլ ու վախնալ այն
մարդերէն, որոնք շուն անգամ պահե-
լու ընդունակ չեն:

Տէլիպաշիներէն մին բան մը կըսէր
հօրս, բայց ես չհասկցայ ինչ բանի
վրայ էր խօսածը, որովհետեւ թիւր-
քերէն կը խօսէր. միայն հասկցայ որ
Տէլիպաշին կը բարկանար հօրս, հայրս
կը լռէր եւ այդ ատելի կը բարկացնէր
թիւրքը ու ատելի կը պոռար: «Մարդ
երբ գլուխն ազատէ, ոտքը կը կտորէ»
կըսեն ծերերը, եւ այս լոյսի պէս ճիշդ
է: Ես կը պահուըտէի որ չըլտեն ինձր
Տէլիպաշիները, բայց անանկ աղէտ մը
բիրի մեր գլխունս որ երբէք չպիտ'նե-
նեմ ինձի: Այն թիւրքը որի մասին
կրտէի թէ հօրս հետ կը վիճէր, ոտքի
ցտակեց, սիրելի հայրիկիս ծոճրակէն
բռնեց ու սխառ գանակով զարնել: Ես
վախցայ ու կրցածիս չափ պոռացի.
«մայրիկ, թիւրքերը կը ծեծեն հայրս,
ն'լ ազատենք զայն . . . »

Մայրիկս ցտակեց, գլխէս բռնեց զար

հուրած, բերանս դոցեց ու կամացո կ
մը ըսաւ ականջիս. «Սուս եղիր, ա-
նծեալ ազջիկ, թէ ոչ ամենքնի» ալ
պիտի կորսնցնես :

Մամս ընդհատեց պատմութիւնն եւ
ձռեց իր ալեխառն գլուխը, որին մէջ
կը սրցէին ամեն տեսակ մտածումներ :

— Բայց չրսիր ինձի մամիկ, Տէլիպա
շիները ինչո՞ւ մեր գիւղերը կուգային
հարցաւցի :

Ինչո՞ւ մի: որդի: Մտիկ ըրէ: Տէ-
լիպաշիները թագաւորի զօրքեր էին
եւ պարտաւոր էին մեզ պաշտպանել,
միւս թագաւորներին արգիլել մեզ-
մնասելու. բայց անոնք անտառի գայ-
լերէն ալ անգութ էին: Շատ քաշած
ենք այդ բարբարոսներէն: Տէլիպաշի-
ները քրիտասնեայ թագաւորին դէմ
պատերազմելու դրկուած էին, որ Մոս-

կովիա կապրի եւ կը կոչուի ծերունի
Նէկուլա. երբ Մոսկովները քիչ մը կո-
տորեցին զիրենք, անոնք ետ դարձան,
մեր գիւղերն եկան ու բարկութենէն
կտրեցին ծեր ու երիտասարդ: Ես լը-
սած եմ որ Մոսկովների թագաւորը
խիստ քաջ մարդ է, իսկ զօրքերը ա-
նանկ մեծ, խոշոր ու աներկիւզ մարի
զիկ են, որ դժոխքի սատանաներէն
անգամ չեն վախնար: Կը պատմեն նա-
եւ որ ծերուկ Նիքուլա ոչ Քոճալիներէն
ոչ Տէլիպաշիներէն եւ ո՛չ ալ Եէնիչէ-
րիներէն կը վախնայ, որոնցմէ կը վախ
նայ բոլոր աշխարհ: Շատ անգամ տե-
սած եմ Մոսկովները, որովհետեւ անոնք
երեք անգամներ Պուլկարիա եկան: Ե-
րեսուն տարի առաջ հայրս ու-
զեցին Մոսկովիա տանիլ, բայց նա
չուզեց իր նախահայրերի գերեզմաննե-
րը թողուլ: Մեծ հրճուանքով կը մտա-

ձեւ երբեմն թէ որքա՛ն թիւրքեր ջար-
 դուած են Մոսկովիների սուրբերէն: Հա-
 զարներով թիւրք գլուխներ կտրած են
 այդ կտրիճներ. հող բռնեն, ոսկի կտրի:
 — Մոսկովիները բարի՞ են, մամիկ,
 հարցուցի:

— Չեմ կրնար ըսել թէ բարի են:
 Միայն պիտի ըսեմ որ մեծ կտրիճներ
 եւ խոշոր մարդեր են՝ որ կարծես մէկ
 մօրմէ ծնած են: Հիմա ալ կը տեսնու-
 ին անոնք աչքերիս առջեւ: Պիտեր-
 նին երկայն, երեսնին սոսկալի, այլ
 զեզեցիկ ու հաճելի. անոնց գլխարկ-
 ները ու կուրծքը ոսկիով կը շողան.
 իսկ հրացանները կը փայլին պայծառ
 արևի պէս: Մոսկովիների հետ եկած
 էին նաեւ Պուլկարներ, որ գլուխնին
 մեր գլխարկներէն կը կրէին: Թիւր-
 քերը ու Մոսկովիները խազախ կանուա
 նէին զանոնք. բայց ես գիտեմ որ ա-
 նոնք Պուլկար էին — աղէկ գիտեմ —
 Տ. Բէնչօն ըսաւ ինձի:

«Ճիշդը ըսեմ ձեզի. թիւրքերն ալ
 գիտեն որ խազախները պուլկար ես.
 ուստի երբ մեզի բարկանան, «Դուք
 ձեր սեւ բրդեղ գլխարկներով Մոսկով-
 ներին կըսպասէք.» Շատ անգամներ
 թիւրք տղաքները մեր Պուլկար աղա-
 ների գլխարկները կառնեն ու ցեխը կը
 նետեն. «Դուք, կըսեն, մեզի հետ
 կուրիլ ուզելնուզ համար այդ անիծեալ
 Մոսկովիներին գլխարկներէն կը գնէք:»
 Ուստովանահայրս կը պատմէր ինձի որ
 անգամ մը Մոսկովիները մեր Պուլկար-
 ները կը կանչեն, Մոսկովիա տանելու,
 որպէս զի հոն բանակ կազմեն ու գան
 թիւրքերի հետ կուրին, մեր Պուլկար-
 ներն ալ կերթան հոն կը մնան ու կը
 կոչուին խազախ: Երբ կը խօսին խա-
 զախները ես կը հասկնամ. բայց չեմ
 կրնար հասկնալ երբ կը խօսին թիւր-
 քերը, Յոյները եւ Ռուսները:

—Գոնէ մեր Պուլկարներ, ազէկ կապրին Մոսկովիա, մամիկ :

—է՛ն, որդի, հոն ալ միայն հարուստները ու մեծերը ազէկ կապրին : Աղքատների համար ամեն տեղ գէշ է : Մոսկով մեծերը իրենցմէ վարիները կը ձեռեն եւ լաւ ուտեստ չեն տար : Խաղախները բոլոր աշխարհ կողոպտեր են : Ի՛նչ չընէր անօթի ու ծարաւ մարդը. կըսեն թէ Մոսկովիա հարուստ ու մեծ երկիր է, թէ Մոսկովիների թագաւորը բարի մարդ եւ ուղղափառ քրիստոնեայ է. բայց Մոսկովիները մեր երկիրը անօթու թենէ կը մեռնեն :

—Գուն կուզե՞ս, մամիկ Մոսկովիների երկիրը երթալ, հարցուցի :

—Հարկաւ կուզեմ, ինչու որ հոն շատ եկեղեցի կայ, իսկ Թիւրք բնաւ չի կայ :

—Բայց ինչո՞ւ կը կռուէին Թիւրքերը Մոսկովիներին հետ :

—Հա՛, հա՛, հա՛, ինչո՞ւ մի կը կըռուէին. մեզի համար, ձերուկ Նիկոլա Թիւրքերը վաճառել ու Պուլկարներին թագաւորութիւն տալ կուզէր :

—Եւ ո՞ր պիտի տանի զանո՞նք, մամիկ :

—Դժոխք որդի, ինը երկիրը անցնելով սասներորդը, ինը կանանչ անտառներէ ու քիւր խոր ծովերէ անդին մինչե՛ւ աստերորդ թագաւորութիւնը :

—Բայց ինչո՞ւ չը վաճառեց :

Ի՛նչ ժամանակը չէ եկեր, որդի : Խոստովանահայրս կըսէր ինձի թէ երկիրք գրուած է որ այս ամինքը ուրիշ կերպ պիտի ըլլայ : Գրքի մը մէջ պրուած է եղեր որ Թիւրքերը չէ թէ Մոսկովիներէն պիտի վաճառէին, այլ Քրաչի-Մարքոէ ու Պուլկար կտրիճներէն : Խոստովանահայրս կըռէր նաեւ թէ Մարքո կենդանի է եղեր ու կրուպատէ յարմար առթի . . . բայց դի-

տե՞ս Տօյչինը: Տօյչինը Ռուսմանիա փա-
եր՝ հոն սուրը կը սրէ:

— Իսկ որո՞նք էին Եէնիչէրիները ու
Քոճալիները, մամիկ:

— Եէնիչէրիները Սուլթանի զօրքե-
րըն էին, իսկ Քոճալիները, ո՛հ, այդ
Քոճալիները, ըստ մամա ու հառաջեց,
Քոճալիները տուն տեղ չունէին, որ-
զիս, անոնք շատ աղէտներ բերին մեր
ազգի գլխուն: Թիւրք թաղաւորը կը
զրկէր զանոնք մեզ սպաննելու . . .
կտրելու համար, որովհետեւ մինք չէ-
ինք հաւտար անոնց Մուհամմէտին:
Եո ուրիշ ասան Քոճալիներու մասին
կը պատմեմ քեզի:

— Պատմէ մնացած մասն ալ, մամիկ,
պատմէ ի՞նչ ըրին Տէլիպաչիները երբ
որ դուն ցեղունը պոռացիր, պատմէ,
Տէլիպաչիները լսեցի՞նք ու ձայնդ:

— Երեկոյեան կը պատմեմ, որդի, թէ

ի՛նչ պատահեցաւ վերջէն. բայց հիմա
երթամ մօրդ օգնե՛ր կերակուր պատ-
րաստելու համար երեկոյեան, երեկո-
յեան խթում է:»

Եւ մամա մօրս օգնելու գնաց:

Գ.

Եւ այսպէս շատ փաշտեցիւնք մեկնի,
Պէտ՞ի է միթէ որ դեռ փաշտեմ.
Դարձեալ ըլլանք ի՛նչ որ եմի,
Կաւ արեւնիս ալ ջնջուի՛մ:

Պալի, երգ:

Աւերի շառ երկիրդ ծախես, քան
թէ անոր սերը կորուսես:
Քարատաղ, առած:

Ի՛նչ քաղցր հրճուանք երբ մարդ
կապրի իրեններին մէջ, երբ ունի իր
չուրջը զինք սիրողներ ու իրմէ սիր-
ուածներ, երբ կը տօնէ իր հինա-
ւորը ազգային տօները ու սովորու-

Թիւնները իր հայրենական տան մէջ,
այսինքն, երբսր կը կատարէ այն սո-
ները որ իրեն մնացած են մամէն,
պապէն, ու նախահայրերէն, իր «օճա-
խ»ի մէջ: Եթէ բնութիւնէ ապական-
ուած չէ, պէտք է որ սիրես ինչ որ է
քուկդ ու ինչ որ մնացած է քեզի ծը-
նողներէդ, զայն դարուց ի դսր պա-
հելու ու անով ուրախանալու համար:
Առնենք օրինակի համար ծննդի խըթ-
ման գիշերը: Ինչ կուզէք ըսէք, խը-
թումը ամեն սլաւի սիրելի է: Բայց
ինչո՞ւ ոչ ամեն քրիստոնեայի: — Չեմ
գիտեր: Ես թէ Յոյների եւ թէ Ռու-
սերի մէջ տօնած եմ խթումը, — սչ թէ
Ռուս ժողովուրդին մէջ այլ ուսանող-
ների եւ վաճառականների հետ, բայց
չը գտայ սրտիս փափաքածը: Ամեն բան
օտա՛ր: Այսպէս չէ Պուլկարիայի եւ
գեղեցիկ Մալօրուսիաի ու Սերպիալի

մէջ: Պուլկարիոյ մէջ խթման գիշերը
մեզի համար տեսակ մը բարոյական ջեր
մուլթիւն ունի: Գիտեմ որ մեր բարե-
նորոգիչներէ, քահանաներէ, վանական-
ներէ սւ բարձր ուսումնական անմիտ-
ներէ շատերը պիտի խնդան. պիտի ը-
սեն որ մեծ անխելքութիւն է անի-
մաստ սովորութիւնների կապուած մը-
նալ, որոնք բանաւոր բան մը չունին:
Թող խնդան: Եթէ այդ տօներ ու ւ-
նիւմաստ սովորութիւններ չըլլային,
Յոյները մեզ շատոնց կը յունացնէին:
Նուիրական են աղգային աւանդութիւն
ները: Այս այսպէս է: Պուլկարիաի մէջ
բոլոր ընտանիքը կը հաւաքուի ու կը
զուարճանան իրար հետ. կարկանդակ
կեփեն. կը գիղեն մեզր, ընկոյզ, կա-
ղին, սալոր ու չոր տանձ. դինի ու
օղի կը լեցնեն ամենը սեղան կը գնեն.
կը զուարթանան ձերերը ու կը խայ-

տան տղաքները: Կըստասեա ու չես կրնար համբերել. շուտ մը լափել կուզես տաքուկ կարկանդակէն. եւ կարկանդակը այնքան լաւ կը հոտէր որ, կարծես չէ թէ բերնի համար եփեր են այլ քիթի համար: Ո՛հ ե՞րբ պիտի ժողովուին, կը մտածես. — Ի՞նչ կընէ հոտ մամը, ի՞նչ կընէ մայրիկը սենեկին սէջ, ինչո՞ւ չգար հայրիկը:

— Բայց ահա կուզայ մամը եւ սկստտակ մը լի մեղր կը բերէ. ահա հայրիկն ալ կուզայ ու կարաս մը գինի կը բերէ:

— Բարի իրիկուն, տղաներ, Ասած, շատ տարիների հասցնէ, կըսէ հայրիկը:

— Աձյ, բարին, հայրիկ, քեզի ալ շատ տորիների հասցնէ, կըսեն արղաքները:

— Հայտէ նստեցէք ուտենք:
Մէկէն կը նստինք ու ղզալները կը

յափշտակենք, քաջ ըմբիշներու նման:

— Չէ, տղաներ, քիչ մը սպասեցէք, կըսէ հայրիկը, առաջ աղօթենք Աստուծոյ:

Կա՛նայ ալամայ ոտքի կելլանք. աղօթել կըսկսին Հայրիկը կը կարգայ, «կերիցեն քաղցեալքն եւ յագեսցեն»: Յետոյ կը խաչակնքէ ու կըսկսի իսունկ ծխել, անթեղիկով, զոր իրեն կուտայ մամը: Խնկարկելու ատեն կը կարգայ: «Քրիստոս ծնաւ, փառաբանեցէք» «Ծը նունդ քո Քրիստոս հայր մեր» եւ «Կոյս այսօր»: Իսկ մենք սեղանի շուրջը կը կենանք ու երեսնիս խաչ կը հանենք լո՛րկ ու կարգով: Խնկարկումը լմնալուն պէս, մամը սկաւառակ մը կը բերէ ու վրան ամեն կերակուրէ քիչ մը բան կը դնէ, կրակարանէն մոխիր ու չեփած ոսպ ալ կը դնէ: Այս ամենքը իբր դեղ կը զործածուի: Ոսպով կը բը-

ժշկեն ծաղիկէ բռնուած ոչխարները, իսկ մոխրիով ուրուականները ու յարալէզները կը հալածեն: Ասկէ զատ մամը ամանի մը մէջ քիչ մը ջուր կը թափէ. հայրիկը անգամ մը եւս կը խնկարկէ այս ամենքը եւ այդ բուժիչ զեզը սենեակը Աստուածածնի պատկերին առջեւ կը գրուի:

Կարկանդակը փոքր կտորների կը բաժնեն, ամեն կտոր մեղրի մէջ կը թաթխեն: ու ամենուն ալ քիչ մը կուտան: Ուրախ կանցնի այդ ընթրիքը: Յագենալնուս պէս կըսկսինք երգել ու ազօթել: Սեղանը մինչեւ կէս գիշեր չի վերցուիր:

Նոյնպէս սովորութիւն է որ ծերերը 5-6 հոգի միասին տունէ տուն կը շրջին այն գիշեր եւ ամէնքը կողջունեն սուրբ ծնունդի առթով: Ներս մանելով, սեղանին առջեւ կը տնկուին ու

պարագային յարմար երգեր կերգեն: Երգը աւարտելէն վերջը կըսեն. շատ տարիների: Իսկ մենք կըսենք. «Զեզի ալ շատ տարիների» ու զանոնք կը մեծարենք գինիով ու կարկանդակով: Այգ ծերերը երթալուն պէս, ուրիշներ կուգան ու նոյնպէս կերգեն: Հայրիկը, մայրիկը, մամը, ու մենք, աղաքները, ուրիշ երգով մը կը պատասխանենք:

Երբ կաւարտին երգերը, ծերերը կը սկսին. «Մըմէա՛ու, խճուղ, երչիկ, մըմէա՛ու:» Իսկ մամը կեցած կը նայի որ երչիկները չգողնան, որովհետեւ այդ գիշեր ծերերը կը գողնան. — խթման գիշերը խճուղ կամ երչիկ գողնալը մեզք չը համարուիր: Ով որ գողցնել տայ, նա լաւ տանաէր չէ ու կայքը պահելու անընդունակ: Սուրբ Իգնատիոսին գրեթէ ամեն Պուլկար խոզ կը մորթէ ու անով խճուղ ու երչիկ կը շինէ:

Աւելի զուարճալի է երկրորդ խթումը, այսինքն նոր տարիի առջի երեկոն: Ազջիկ, մանչ, հարս ու երախայ հարթավայր մը կը ժողուուին, տանձենիէ ոտա մըկը կտրեն, ձերմակ կաթսայ մը կառնեն, ջրով կը լեցնեն եւ ոտտին վարի ծայրը անոր մէջ կը թաթխեն: Ազջիկները ու մանչերը կուտան որը խաչ, որը մատնի, որը անուր, որը մանեակ եւ այդ իրերէ իւրաքանչիւրին կարմիր թելով ռահան կը կապեն: Այս ամենը կաթսային մէջ կը նետեն ու կըսկսի հին Պուլկարական հանդէսը, այսինքն ամեն մարդ կը սկսի նայիլ թէ ի՛նչ պիտի ըլլայ իր բաղդը:

Խարտիշահեր ու կապուտաչուի ազջիկ մը կը բերեն որ կաթսայէն մէկիկ մէկիկ հանէ նետուած իրերը: Եթէ երգուած երգի ստեն մանչի մը մատանին հանուի կաթսայէն, այդ մանչ ՚ս

րուստ ու յարգելի պիտի ըլլայ, իսկ եթէ ազջիկի մը անուրը ելլայ, այդ ազջիկ հարուստ երիտասարդի մը հետ պիտի ամուսնանայ: Յետոյ ազջիկները նորէն կերգեն:

Որի որ վերաբերի հանուած փունջը անիկայ հովիւ պիտի ըլլայ, իսկ եթէ ազջիկ է հովիւի հետ պիտի ամուսնանայ:

Վերջը, հանուած փունջին տէրը հայգուկ պիտի ըլլայ եւ այսպէս շարունակարար մինչեւ որ կը հանուին բոլոր իրերը: Փունջերը, անուրների ու մատանիների հետ մէկ տեղ նորէն կաթսայի մէջ կը նետուին եւ խարտիշահեր օրիորդը տունը կը տանի, ուր կը կենան մինչեւ երեկոյ: Յաջորդ երեկոյին դարձեալ կը ժողուուին ազջիկներն ու տղաները, կաթսայէն կը հանեն իրենց փունջերը տանձենիէն կը կախեն եւ կը

սկսին կաթսային բոլորտիքը երգել ու
 պարել: Բայց թողունք աղջիկները ու
 նայինք ինչ կըլլայ խթման գիշերը
 տուները: Երբոր կը մթննայ եւ երբ
 կաթսան կը տանին, ամեն մարդ
 տուն կը դառնան: Մայրիկը, մամը,
 քոյրը, ամենքը կրակարանի շուրջը կը
 դառնան, որի վրայ կ'եփի կարկանդակ
 կը եւ կեռայ խոզի գլուխը: Սեզանը
 կը դնեն ու կերակուրը կը բերեն: Հայ-
 րիկը զարձեակ կը կարգայ «Մնունդ քո»
 եւ «Բրիստոս ծնաւ»: Իսկ աղաքները
 ուրախութենէն կը ցատկեն: Կարկան-
 դակը այնքան ախորժակագրգիռ է որ
 լորձունքդ կը վազէ, բայց ամենէն կա-
 բեւորը սա է որ այդ կարկանդակի մէջ
 կը դսնուին զանազան արծաթ զրամ-
 ներ ու հատ մ'ալ ոսկի: Սյդ դրամներ
 կատուած են փայտիկնիրով: Մամը
 զարձեակ կընտրէ իր սրբազան դեղերը,

իսկ հայրիկը կը խնկարկէ աջ ու ձախ:
 Սոյն արարողութիւնը աւարտելէն ետ-
 քը հայրիկը կը կտրէ կարկանդակը
 իսկ մամը մի մի կտոր կառնէ, մեղրի
 մէջ կը թաթխէ ու կտրգաւ կը բաժ-
 նէ: Ամենէն առաջ կտոր մը կուտայ
 խթման գիշերին, ետքը հայրիկին,
 մայրիկին, աղսքններին եւ ամենէն
 վերջը մի մ'ը կտոր կը ձգէ ձիերին ու
 եղերին: Եւ դուն անձամբերու թեամբ
 քու բաժնիդ կըսպասես ու բերանդ
 բացած պատրաստ կը կինաս զայն լա-
 չելու: Բայց ահա քու կարգդ ալ կու-
 գայ, մամը քեզ ամենէն շատ կը սիրէ
 ու կը նայի մեծագոյն կտորը քու ձեռ-
 քդ դնել, — դուն անոր ամենէն սիր-
 լի թոռնիկն ես: Եւ եթէ քու բաժնիդ
 մէջ իննամ'յ ոսկի զրամը, սեզանէն կը
 ցատկես, սիրտդ ուժգին կը փափախէ,
 եւ ընթրիքը կը մոռնաս ալ:

Կերակուրէն հաքը հարցուցի մամիս,
 — Ըսէ հիմա մամիկ, ինչ եղաւ Նէտա :
 — Թող որ խաչ հանեմ ըսաւ մամս
 եւ թեւովը ետ մզեց զիս :

Ես անկիւն մը նստայ լռիկ ու մնջիկ
 իսկ մամս ինծի նայեցաւ իր ծեր աչ-
 քերով ու տխրեցաւ զիս վշտացունելուն
 համար : « Սպասէ քիչ մը ես քեզի ա-
 մենը պատմեմ » ըսաւ : Պէտք է սպա-
 սել : Հայրիկը բազմոցին վրայ նստաւ
 ու սկսաւ ծխել, մայրիկը հայրիկին քով
 նստաւ, իսկ մամս քովս, « ո՞ր թո-
 դու ցած էի պատմու թիւնը հարցուց ինծի :

— Հոն կեցար մամիկ, երբոր պռռա-
 ցիւր ես ու մայրդ ալ բերանդ գոցեր է :

— Կը յիշեմ, կը յիշեմ : Մտիկ բրէ
 հիմա. Թիւրքերը հասկցան որ պահ-
 ուած կին կայ. ձեզունն ելան եւ մե-
 զի վար իջեցուցին : Չեմ գիտեր որդի,
 ինչպէս պատմեմ քեզի աւելի այս

գործի վրայ, ըսաւ մամս ու հառաջեց :
 Այս միջոցին ծերերը դուռը զարկին ու
 մամս ընդհատեց իր պատմու թիւնը :

Պ.

Ելե՛ք, եղբարք, ոսֆի ելե՛ք,
 Սուր մեջքերնիդ առայ անցե՛ք
 Չըչայ : վախնա՛ք թշնամիէն,
 Օգնուք ին՛ պիտի՛ զայ հիւսիսէն :
 Պուլէ՛, երգ.

Աւելի շաւ ե յարգանքով մեռ-
 նիլ, քան թե արօքով ապրիլ :
 Սերպ, առած :

Երբոր ծերերը գացին, մամս նորէն
 սկսաւ իր պատմու թիւնը.

— Ինչպէս արգէն ըսի, Նէտա գեղե-
 ցիկ ու շնորհալի աղջիկ մըն էր : Ուս-
 տի զարմանալի չէ, այդպէս իր գեղեց-
 կու թեամբ հաճոյ թուեցաւ Թիւրքերին :
 Մէկը ասդին կը քաշէ զայն, ուրիշ մը
 անդին կը քաշէ, երրորդը կը համբու-

բէ, չորրորդը կը համբուրէ. իսկ նա,
 եղկելին, փայտի վայրենիի պէս ան-
 շարժ կը կենայ եւ ոչխարի պէս ասղին
 անդին կը նայի: Մենք չորայինք, կա-
 զաչէինք թիւրքերին որ Նէտան արձա-
 կեն. իսկ Նէտա կը կենար լռիկ — լալ
 անդամ չէր կրնար: Իր երկիւղ շատ
 մեծ էր: Հայրիկս աղաներին առջեւ
 ծունկի եկած ոտքերնէն կը համբուրէր
 ու կըսէր. «Աղանե՛ր մի դպչիք աղջկան
 մի քաչէք, վախցէք քիչ մ'ալ Աստուծ-
 մէ. իր մօրը մէկ հատիկն է, այդ թըշ-
 ուառ այրիին միակ մխիթարութիւնն
 է:» Նէտաի մայրն ալ կը խոնարհէր
 տաճիկներուն առջեւ. ու կազաչէր.
 «Տուէք տղաս, տուէք իմ մէկ հատիկ
 շաւակս. իմ տղաս է նա, որք է. խըղ
 նացէք իր երիտասարդութեան. կը պա-
 րատիմ աղաներ, աղէտ մը մի բերէք
 լինին. Աստուծմէ վախցէք, զաւակս

տուէք:» Սակայն թիւրքերը չէին լը-
 սիր անգամ իրենց ուղղուած խօսքերը.
 անոնցմէ մին սկսաւ կոծակները քա-
 կել. . . : Նէտայի մայրը տեսնելով
 այս եղեռնը, գետին ինկաւ մեռելի նը-
 ման իսկ հայրս դարձեալ ծնրադրեց ու
 սկսաւ աղաչել Աստուծոյ. աղաչելուն
 պէս թիւրքերը քահ, ֆահ խնդային,
 անոնցմէ մին Նէտաի մօրը կից մը զար-
 կաւ ու փայտ մ'ալ հօրս երեսին իջե-
 ցուց. . . : Հայրս գետին ինկաւ. ու
 երեսը արիւնով շաղախուեցաւ: Թիւր-
 քերը բռնեցին զայն, ձեռքերը ու ոտ-
 քերը կապեցին ու տակառի նման կը
 գլտորէին: Նէտայի մայրը գուրս տա-
 րին ու բակը նետեցին, իսկ մայրս ի-
 րենց քով պահեցին: Ես երբ տեսայ
 որ գործը երթալով կը գէշնայ, փա-
 խայ ու ամբարին տակ պահարանը պա-
 հուրանեցայ: Թուրքերն չէին նայիր

անգամ ինձի, — ես պէտք չէի իրենց ուստի եւ կրնայի պահուելու ու գիտել մեր ատենը եղածները: Ո՛վ, Ած. իմ, Ած. իմ: Երբէք չպիտի մոռնամ ես այդ վայրկեանը: Տէլիպաշիները մայրս կապեցին ու հետը ամեն տեսակ խայտառակութիւն կրնէին: Իսկ հայրիկը — չայրիկը կը տեսնէր ու չէր կրնար իր կինը պաշտպանել: Զգուա՛նք:

Տէլիպաշիներն իրենց մարդիբէ մին տեղ մը զրկեցին ու քիչ վերջը մեր տունը մտան երէք թրքուհի, երկու թրքուհի ու մէկ երիտասարդ կին: Գիտեմ մինչեւ այսօր կը յիշեմ այդ երէք դէմքերը: Թրքուհիներն այնպէս հագուած էին, ինչպէս որ կը հագուին թրքուհիները մինչեւ այսօր. շալվար, ֆէրէճէ եւ գեղին փափուշ մերկ սաքերով:

Պատաւ թրքուհիները տղեղ ու անչնուէ էին, իսկ երիտասարդը գեղանի,

բայց շատ սնդուրած էր երեսը. մանկամարդ թրքուհին խիստ ճոխ հագուած էր: Խնդալով ներս մտան պառաւները. լեզունին կը խաղցնէին ու մեր թիւրքերին հետ կիյնային. «կէվէնտիի պէս կը խնդայ խօսքը պարապ հատուած չէ: Այս պառուներ կէվէնտի էին:

— Ի՞նչ ըսել է կէվէնտի, մամիկ, հարցուցի. — կէվէնտի կը կոչուէին այն ապականուած կիներ, որ Սուլթանի զօրքերին հտեւէն կերթային ու կը զուարճացնէին զանոնք: Չե՞մ գիտեր, ել կնի տակ այդ կէվէնտիներէ զարշնչի բան կա՞յ արդեօք: Ժանտախտը ասոնցմէ շատ աւելի գեղեցիկ ու շնորհալի է: Եւ այս կիներ մօրմէ՛ ծնած էին: Ինչո՞ւ Տէր-Աստուած կրատեղծէ այսպիսի կիներ աշխարհի մէջ:

— Ի՞նչու կանչեցիր մեզ Հիւսէյին

հարցուց պառաւներէն մին նայելով այն
 թիւրքին որ անկիւնը, կրակարանի
 շուրջը կը նստէր: Այդ թիւրքը չառչ
 էր: Թրքուհիները երբ ներս մտան,
 Տէլիպաշիները կրակարանին շուրջը նս
 տած կը հանգչէին: Չառչը վառեց իր
 երկոյն ծխամորճը. որ սաթէ էր, ոտ-
 քերը խաշաձե. գրաւ, եւ բերնէն մուխ
 կը հանէր, ճիշդ գնչուների հիւղակէն
 մուխ ելնելուն նման: Այդ թիւրք՝ թր
 քուհիներուն նայեցաւ հպարտութեամբ
 կամ լաւ եւս է ըսել, թմ ու թեամբ
 ու ըսաւ. «առէք այդ զեղուհին ու ա-
 ղային քովը տարէք:»

Պառաւները նէտաին նայեցան, օրդ-
 տեցան ու ետքը նորէն թիւրքի մը
 կողմը դառնալով ըսին. «գեղեցիկ է,
 գուն Հիւսէյին այս աղջիկին համար
 մեծ պարգև մը պիտի ստանաս: Որի
 բաղդը որ բանի աղէկ կը բանի:

— Կը յուսամ թէ աղան չպիտի մոռ-
 նայ զիս, ըսաւ Թիւրքը հպարտու-
 թեամբ:

Այդ ատեն պառաւներէն մին զէպի
 նէտաի դառնալով ըսաւ. «այդ լ՞նչ է,
 աղաւնեակս, ինչո՞ւ կը դօղդղաս տե-
 րե ի պէս: Մի՛ վախնար վառեակս,
 մի՛ երկնչիր, գուն գեղեցիկ ես ու ա-
 ղային աչքը պիտի մտնաս: Նայէ հա-
 ճոյ թուիս, թէ որ կուզես թագուհիի
 պէս ապրիլ: Աղան քու քրտի պէս պի-
 տի հազցնէ քեզ . . . : կուլա՞ս, մի՛
 լար, վառեակս, հաւատա ինձի, աղան
 պիտի սիրէ քեզի. . . հայտէ տանինք
 քեզ:

— Մայրիկ, ո՛հ մայրիկ, կը հեծեծէր
 նէտա, ակռաներին մէջէն:

— Ա՛, ա՛, ա՛, մա՞յրդ կը ցաւիս.
 սիրտդ չի ձգեր թողուլ, թող զայն,
 զառակս, մի ցաւիր, հոգ մի ընէր:

Երջանիկ եղողն առանց հօր ու մօր կրնայ ապրիլ: Դուռն շատ երջանիկ պիտի ըլլաս աղային քով:

Իսկ միւս պառաւը ըսաւ. «Եթէ երջանիկ ալ չըլլաս ի՛նչ ընելու է, կերև լի այդպէս է եղեր ճակատագիրը. մի վախնար աղջիկ. եթէ քիչ մը ապրիս կը վարժուիս ու ալ չես զգար վիշտդ: Միայն նայէ աղային հաճոյ թուիս: Մի՛ լար ու մի՛ հակառակիր եթէ երջանիկ ըլլալ կուզես:

—Երջանիկ պիտի ըլլայ: Հէ՛գ աղջիկ, վա՛յ քեզի. դառն է քու ճակատագիրդ, ինչպէս դառն է եւ իմս: Անիծեալ է իմ ճակատագիրը, սիրելի գաւակս, ըսաւ երիտասարդ թրքուհին Պուլկարերէն լեզուով ու սկսաւ լալ:

—Ի՞նչ կընես, Հայէ, կուլա՛ս, առաջին պառաւը:

—Ոչինչ, ըսաւ. դեռատի թրքուհին.

յիշեցի այն օրը. երբ զիս ալ քաշեցին տարին եզրայրներիս ու քոյրերիս ձեռքէն. յիշեցի այն օրը երբ եւ ես դեռ անմեղ զոհ ու անեղծ գառնուկ էի:

—Դուռն դանգատելու եւ բազդդ անի ձեռու տեղի չունիս: Եթէ դուռն երջանիկ չես, ուրիշ ո՞վ երջանիկ պիտի ըլլայ: Ազան աչքերին պէս կը սիրէ քեզ, ու դուռն քու կեավուր շուներին համար կուլաս: Եթէ ես աղային տեղը ըլլայի, երեսդ անգամ չէի նայիր: Ազան քեզ իր միւս կիներէն աւելի կը սիրէ, ամեն բան քու կամքիդ համեմատ կընէ եւ դուռն դեռ թշուառ եմ կըսես: Աղէկ գիտեմ որ ազան առաջ քեզ չհարցուցած բան մը չընէր: Աւելի ի՞նչ կուզես: Երբ ազան հարէմը նոր կին մը առնէ, առաջ քեզի կը զրկէ նայելու: Դուռն իր հարէմին մէջ ամեն բան ես: Բայց դուք կեավուրներդ բը

նաւ գո՛ւ չէք. մարդ ձեզի՛ սիրան ալ տալու ըլլայ, դուք դարձեալ պէտք եղածին պէս չէք ըլլար: Եթէ ես քու տեղդ ըլլայի, աստուերն երկինքէն կիջեցնէի բայց դու կը նստիս ու կը հառաջես: Արդեօք աղայէն կուզես որ աւելի՞ տայ, երբ արդէն ամեն ինչ արւած է քեզ:

— Ես բան մը չեմ ուզեր, ըսաւ նորատի կինը թրքերէն ու հռոջեց. — Ծանր կուգայ սրտիս, անոր համար կը մըմոամ»: Ի՛նչ մը ետքը նորէն մեր կողմը դառնալով ըսաւ Պուլկարերէն. — Կը հասկնա՞ն միթէ այս ապականուած կիներ թէ ինչ կը ծանրանայ սըրտիս վրայ: Անիծեալ, եռապատիկ անիծեալ ըլլան այս ծերեր: Զղուելի են այս ծախուած ու գարշահոտ հոգիներ: զգուելի են այս պիղծ սիրտեր, անսրբտ ու անհոգի իժեր ու խլէզներ,

ամբարիշտ Յուդաներ: Աստուք չեն կըրնար հասկնալ զիս: Ո՛հ քանի՛ անմեղ հոգիներ կորուսած էք, գարշելի ծերեր կտոր մը հաց ու աման մը բիլաւ ըստանալու համար այդ բռնաւորէն, քանի թշուառ երախտներ կերած էք անիծեալների անիծեալներ: Ո՛հ, եթէ ես զօրութիւն ունենայի կաղաչէի երկին որ պայթի, կաղաչէի դժոխքին բացուի ու կլլէ այս ցած ու զգուելի արարածները: Ասձ. իմ, սուրբ Միքայէլ հրեշտակապետ, հանէ գանակդ ու ձեղքէ այս արիւնախանձ անասունների փորերը, մխէ՛ տէգդ անոնց կոկորդը, սպաննէ եւ այս թշուառ ազջիկին զոնէ հոգին փրկուի: Ո՛հ, անբազդ աղջիկ, աղօթէ Աստուծոյ, որ զրկէ իր հրեշտակը ու հոգիդ առնէ, որովհետեւ վերջը վա՛յ քու մարմնիդ: Տես որի՛ կ՛ս նմանած, նայէ դէմքիս ու զգուէ՛:

Սպաննէ ինքզինքդ, գետը նետուէ՛,
 ըսէ անոնց որ ողջ ողջ այրեն քեզ,
 այլ մի տար անձդ անոնց պիղծ ձեռ-
 քը:

Թրքուհին նորէն սկսաւ լալ ու ձեռ-
 քերովը գլուխը կը ձեծէր: Յետոյ դէ-
 պի հայրիկս դառնալով ըսաւ. «Դո՞ւն
 ես անոր հայրը: Եթէ հայրն ես, կը
 հարցնեմ քեզի. ինչո՞ւ ծնար զայն երբ
 չես կրնար ազատել այս անիծեալ գա-
 զանների ճիրաններէն: Եթէ վստահ
 չես զօրութեանդ վրայ, աղօթէ՛ Աստու-
 ծոյ որ սպաննէ զայն ու թող չը տայ
 որ հոգին կորսուի: Եթէ անոր հայրն
 ես եւ եթէ բարի սիրտ ւնիս, դուն
 ինքդ պէտք է սպաննես զայն: Սպան-
 նէ՛ շուտով. հոգին օգտտելու համար
 պէտք չէ որ ցաւիս մարմինը, Աստուած
 կը ներէ քեզի: Բայց կապած են քեզ:
 Թող չեն տար որ վերջին հրաժեշտը

տաս անոր, թող չեն տար որ վերջին
 սնգամ համբուրես: Ա.ծ. իմ, Ա.ծ. իմ:
 Մայրը կը պառկի կիսամեռ, հայրը կա-
 պուած, մամը կը գլտորի բակը, իսկ
 իրենց զաւակը կը յափշտակեն ու օտա-
 րի տուն կը տանին, որ հետը խաղայ
 ամենէն ղեղիս թիւրքը, : Համ-
 բուրէ հայրդ, գրկէ մայրդ ու ներէ ա-
 նոնց, բրպէսզի անոնք ալ ներեն քե-
 զի, ըսաւ Նէտահին:

— Անիկա անոնց զաւակը չէ, ըսի
 գլուխս պահարանէն դուրս հանելով. —
 հայրիկս անոր մօրեղբայրն է: Բայց
 մէկը չիլսեց զիս ու ես նորէն իմ թա-
 գստոցս պահու ըտեցայ:

— Առէք սղջիկն ու գացէք, բարեւ
 ըրէք աղային, ըսաւ կարմրաչալվար
 թիւրքը ու սկսաւ նորէն չիբուխը ծը-
 խել:

— Ել, մայր ել ու վերջին սնգամ

զրկէ զաւակդ: Քանի մը արցունք թափէ երեսին, ու այդ արցունքը թող թոյն ըլլայ, թող ծաղկախա ըլլայ, սբ ամենէն գեղեցիկ դէմքերն իսկ կաւրէ: Ես ինծի համար ալ կը փափաքիմ նոյնը: Ես բարի ու երջանիկ ծնողներէ ծնայ, զիս կը սիրէին ու կը դուրգուրային վրաս, եւ անոնց մէկ հաաիկ զաւակն էի. . . Որք մնացի, Աստծ: ինչո՞ւ կապրիմ:» Եւ հեղեղի պէս արտասուք կը հոսէր խեղճ կնոջ աչքերէն:

— Հայտէ երթանք, ըսաւ պառաւնեբէն մին ու Նէտաի ձեռքէն ըռնեց:

Նէտա սկսաւ լալ, կամ լաւ հիս է ըսել մոնչել, եւ իր այս կոծ այնքան կսկծազին էր որ սթափեցուց թէ իր մայրը եւ թէ իմ մայրս: Ներս մտաւ մայրը ու առդին անդին կը տատանէր, իսկ զլխէն դեռ արիւն կը հոսէր: Նէ-

տա մայրը տեսնելով գոչեց. «Մայրիկ, մայրիկ ինչո՞ւ ծնար զիս, ինչո՞ւ մեծցուցիր, ինչո՞ւ կերակրեցիր, ինչո՞ւ իմ տեղս կապոյտ քար մը չծնար: Ո՛հ մայրիկ ո՞ր կը տանին զիս այս զաւաններ:

— Տարէք զայն, գոռաց թիւրքը:

— Հալտէ, ըսաւ կէլէնաիներէ մին, ու քաշկոտեց իր զոհը:

— Մնաս բարով մայրիկ ներէ ինծի: ու աղօթէ Աստուծոյ հոգիիս համար: Համբուրէ եղբայրս ըսաւ Նէտա ու գետին ինկաւ նուազամ:

Նէտայի մայրը զրկեց զաւակը ու սկսաւ համբուրել զայն, իր արիւնաշաղախ բերնով: Տէ՛ր իմ, այդ ինչ լաց էր: Ամբողջ աունը ցնցուեցաւ այդ կոծէն. «Նէտա, զաւակս, Նէտա հրեշտակս» կըսէր միայն եւ ուրիշ բան մը չէր կրնար արտասանել: — Աստուած

մեր թշնամիներին անդամ ասանկ բաներ քաշել չտայ :

Երիտասարդ թրքուհին դէպի կարմիր թիւրքը դառնալով ըսաւ. — Քակեցէք այս մարդը ու թող տօւէք որ պագտուի վերջին անգամ դաւկին հետ : Քակեցէ՛ք ձեռքերը :

— Քակելու չի գար, ինչու որ խելօք չկենար. թող քիչ մը տանջուի, ըսաւ թիւրքը :

— Քակէ կըսեմ կսր, քեզի . . . և թէ չի քակես պիտի գանգատիմ աղային : գուն շատ լաւ գիտես թէ ո՞վ եմ ես :

Ծերերը այս միջոցին դարձեալ զարկին դուռը եւ մամս պահ մը ընդհատեց պատմութիւնը :

« Թիւրքերը վախցան, շարունակեց մամս, ու քակեցին հայրիկս : Երբ ոտքի ելաւ նորէն կարմրաշալվար անիծ-

եալ թիւրքին առջեւ ջոքելով բողոք ուժովը պոռաց. « Աղա վախցիր Աստուծմէ ու տղան իր մօրը վերադարձուր :

— Ընէ՛, կեալուր, ըսաւ, եւ ունեւիով հօրս գլխին զարկաւ : Կէվէնտիները քահ քահ կը խնդային :

— Ո՛հ, Աստուած, Աստուած, ա՛յ ստոր կարելի չէ համբերել, ըսաւ Նէտայի մայրը եւ առելութեամբ թիւրքերին նայեցաւ. « Դուք թագաւորի զօ՞րքն էք, թագաւորի զօրքը չէք : Դուք շուներ էք եղեր : Թագաւորը իր բայան պաշտպանելու համար դրկած է ձեզ. իսկ դուք Բոճալիներդ գերազանցիցիք ձեր անգթութեամբ : Իրա՞ն կուզէք տղաս առնել. իմ զուակս է ան, կըսեմ ձեզի : Արդեօք ձեր թագաւորն ալ ձեզի՛ կը նմանի՞, եթէ ձեզի կը նմանի, կրնաք ուզածնիդ ընել : Կըլը-

ճուք էք դուք եւ ոչ թէ զօրք: Օգնեցէ՛ք ինձի, օգնեցէ՛ք տղաս աղատելու, եթէ ունիք հոգի ու սիրտ բաւ հօրս ու մօրս: Անոնք զաւտկս յափշտակել կուղեն, զօր ես այնքան նեղութեամբ ծնած ու մեծցուցած եմ: Ո՛ւր է ասկէ վերջը Առտուած: Եթէ հիմա շօգնէ ինձի, ես տ՛լ բնաւ չպիտի ուզեմ՝ անոր օգնու: Թիւնը:

— Առէ՛ք աղջիկն ու սղոյին քով տարէք, ըսաւ Թիւրքը զայրացած:

— Հայտէ, օռէք աղաս, եթէ կը համարձակիք, ըսաւ Նէտաջի մայրը ու գրկեց աղջիկը: Աչքերը կը շողային երկու աղամանդի պէս, մօրեզին առիւծի կը նմանէր: «Գազաննե՛ր, գոչեց, միթէ չէ՞ք հասկնար որ ես անոր մայրն եմ: Գիտէ՞ք ինչ ըսել է տղայ ունենալը, արիւնախանձ գայլեր, միթէ դուք չէ՞ք ապրած ձեր տղոց մէջ. մի-

թէ ձեր սրտեր կտոր կտոր չե՞ն ըլլար, երբ տանջեն ձեր երախաներ, անիծեալ ըլլաք, երբէք զաւակի երես չի տեսնա՛ք . . .

— Առէ՛ք աղջիկը, գոռաց Թիւրքը անազնալուր ու ռաքի ցատկեց: Քիչ վերջը Նէտաի մայրը գետին գլորեցաւ, որովհետեւ կրկին անգամ զարկին գրկին:

Նէտան առին ու հետերնին տարին իսկ հայրիկս տնոր ետեւէն գնաց աղային պաղատելու: Ես դարձեալ պահարանին մէջ պահու ըտեցայ: Թիւրքերը սկսան մայրիկիս դպչիլ ու կից զարնել Նէտաի մօրը, որ գետին կը գլտորէր կիտամեռ: Թիւրքերէն մին կոշիկովը խեղձին գլուխը չախջախեց, իսկ միւս թիւրքերը կը նայէին ու կը խընլային: Ինչե՛ր չըրին այդ անիծեալ Տէխպաշիները մօրս ու Նէտաի մօրը: Ունելին կը կարմրեցնէին ու ետքը Նէտաի

մօր բերանը կը խօթէին: Տէ՛ր գուն
միայն գիտես ինչ տառապանք քաշած
ենք. բայց կը լսես ու կը պահուըտիս:
Հէգ հօրաքոյր հէգ Նէտա . . .

Մամս սկսաւ լալ:

— Ի՞նչ եղաւ վերջը մամիկ, հարցու-
ցի. զեռ պատմէ:

— Ուրիշ անգամ, որդի, ուրիշ ան-
գամ կը պատմեմ քեզի: Հիմա քնանա-
լու ենք, ուշ է ատենը, վաղը կանուխ
ելլալու է, եկեղեցի հրթարու ու պա
քերնիս աւրելու է — Ծնունդ է: Հի-
մա գնայ պառկէ: Եւ Մամս ելաւ զը-
նաց հանդստանալու: Ինձմէ զատ, հայ-
րս, մայրս ու եղբայրս ալ մտիկ կընէին
մամիս՝ ուշադրութեամբ. մայրիկս կսւ-
լար: Այգպէս է եղեր մեր կեանք քա-
նի մը տարիներ առաջ այսպէս է եւ
այսօր:

Ե.

Քարասաղցիֆ. Սերսփ օգնութեան
Ռուսիստեանք պիտի փոքրան.

Եւ հիւսիսեկ Մոսկովները
Անկիջապես պիտի երեւան:

Պուլկ. երգ:

Ծնունդին երկրօ՞րց թէ երրորդ օրն
էր, լաւ չեմ յիշեր, Մամիս հետ փո-
ղոց երանք ու դրան առջեւ աթոռակի
վրայ նստանք: Կը նստէինք ու արե-
ւի ճառագայթներով կը ջեռնու ինք:
Մեր գեղը Սթարա Բլանինաի գագա-
թը կը գտնուի, ուստի եւ ձմեռը շատ
ցուրտ կըլլայ: Անանկ ձմեռներ ալ կը
պատեմին որ ատեն որ գետը կը սառի,
եւ այս ցարտը կը տեւէ ամբողջ երեք
ամիս: Մեծ աղաները կուտնուեն, ձեռ-
քերնուեն կը փչեն, ընկոյզ կը խաղան,
կամ ձեռքով իրար կը ձեծեն: Իսկ ա-
ւելի պղտիկները ձիւների մէջ կը գլո-
րին, կը խնդան եւ կը պոռան իրենց
բոլոր կոկորդէն: Սառոյցը հայելիի նը-

ման կը շողայ գետին վրայ: Կովերը կանգ կառնուն փողոցների մէջ, կը տաքնան արեւի տակ, կորոճան ու կը լզեն իրենց վտիտ սզները: Հովիւք իր բրդեղ ոչխարները կառաջնորդէ զէպի այն տեղը ուրկէ հոյ՛ն ու արեւը մաքրած են ձիւնը, մեռած խոտի սուռած արմատիկներ կրծելու համար: Հնդկահաւն իր կարմիր գլխովը ու իր պարզած թեւերովն ու պոչովը, Տօսքաթցի թիւրքի նման, կը ճեմէ իր հարեմին մէջտեղ ու կը գլղայ: Սագերըն ու բաղերը աղբակոյտներու վրայ կը կենան, ու կը մրափեն: Հաւերը պատերաւն տակ հողը կը պառեն ու քնացած որդեր կը փնտռեն, աքաղաղը ցանկապատին վրայ ելած է ու կար ձահէ իր երկար «կուկու լիկկո՞ւն»:

Փողոցը հաւաքուած են խումբ մը ազջիկ ու մանչ խաղալու ու զուարճանալու համար: Ուրախ զուարթ կը խօսակցին իրարի հետ այս մատաղ սիրտեր: Ընդհուպ պիտի սկսի ազգային պարը, առանց անոր ոչ մի Պուլ-

կար, ոչ մի նորատի Պուլկարսէհի կրանայ ապրի լ: Նեզութիւն, հարստահարութիւն, արիւնախառն արրցունք ու արիւնոտ քրտինք կը տիրէ ամեն տեղ ու պարը դարձեալ կարեւոր տեղ մը պիտի բռնէ: Գիտէ՞ք սր մենք շատ պարադաների մէջ անասունների կը նմանինք: Երբ խոզի մը խոճկորը յափշտակէք, նա կը հալածէ ձեզ կը խան է ու կը խածնէ, այլ երբ անոր ձագը սպանէք նա կը հանդարտի կը մոռնայ իր ազան եւ վերստին հլու եւ հնազանդ կը դառնայ: Ես կը մտածեմ թէ երբ մարդ իր թշնամիներէ վրէժ լուծել չուզէր, ան՝ մարդ չէ:

Հաճոյք ու զուարճութիւն կը զգայ մարդ երբ նայի Պուլկար երիտասարդներին, սիրելի է իրենց դիտել սլաւեան լեցուն ու բոլորակ զէմքերը, կարմիր այտերը, սեւ ու փայլուն ծամբը, որոնք հիւստ: ամ են հիւսակներով եւ կը ծածանին ուսերին վրայ: Ի՛նչ քաղցր է դիտել այդ սիրունիկ գլուխները, որոնք ծածկուած են դեղին,

ապիտակ կամ կարմիր թաշկինակով:
 Ի՞նչ հաճոյք է նայիլ օյն գլխին որ
 պճնուած է կամ գնուած ծաղկով, ո-
 րովհետեւ ձմեռը պարտէզը բան մը չի
 բուսնիր: Վզին շուրջը կարգով շար-
 ուած են բուստ, մարգարիտ, կապու-
 օակ ապակուլունք, գեղին գրամներ
 եւ ուրիշ տեսակ մանեակներ: Աւելի
 հարուստները խոշոր ոսկիներ ալ կը
 կրեն: Պարեգօսը կապոյտ ու երկաջն
 կը լինի, լանչանոցն եւ բէշերը կար-
 ուած են մետաքսէ տանթէլներ իսկ
 պարեգօսին տակ, պարեգօսին տակ,
 ապակուլունքին տակ կը տեսնուի
 բարակ շապիկին մէջէն, ձիւնանման
 ձերմակ կտրծք, որ մեռելին անգամ
 կրնայ յարութիւն տանել տալ:
 Լանջանոցը զարդարուած է տանթէլ-
 ներով, գօտին շատ անգամ ոսկէզօծ
 իը լինի, իսկ կոճակներն արծաթէ
 Պարեգօսին վրայէն կը հագնին չոխա-
 յէ թիկնոց, որ հիւսուած է ազուեսէ
 նիով, սամոյրով, գայլենիով կամ դառ
 նենիով, — ո՛ր տեսակէն որ ունենան

Ոտքերնին կարմիր մուճակներ կամ
 թաշեայ հողաթափներ կը հագնին,
 որոնք անանկ մը բացուած են որ կը
 տեսնուին գոյնզգոյն գուլպաները: Իսկ
 մանչե՛րը. — Պալքանի մանչերը խոշոր
 բարձր ու երջանիկ են: Բոյորակ եւ
 առոյգ զէմքեր, սեւ պիտեր ու փայ-
 լուն: Իրենց շապիկ վզի շուրջ ու
 կուրծքին վրայ բացուած է եւ ւտոր
 եզրերը մանր ու ձերմակ տանթէլնե-
 րով կարուած են. իրենց գլուխը սեւ
 գառնենիէ գլխարկ ունին, բաճկոնակ-
 նին մետաքսէ կամ բամբակէ: Այս բո-
 յորի վրայ կը կրեն կապոյտ չոխայէ
 թիկնոց, որ տակէն հիւսուած է ազ-
 ջիկների ու կիների թիկնոցի նման,
 բայց առանց տանթէլի: Ծուռկերին
 տակ կախուած են կարմիր մետաքսէ
 հանգոյցներ, ու մէջքերնին բարակ
 դօաիով պատած են: Եւ այսպէս ար-
 դաները կը հաւաքուին փողոցը եւ կայ-
 քաճի՛ն կը սպասեն: Այրերը կը կենան
 ծխափոյտ ի ձեռին եւ կը պատարաս-
 տուին գիտելու. իսկ կիները օոգո-

ուած են հայելու եւ յիշելու համար
 իրենց երիտասարդութեան տարիները:
 Ձիւնն ա՛յ վերցած է դաշտէն որ կը
 կոչուի «Օձամայր»։ ահա «կայտածին»
 կուգայ: Մանչերն ու աղջիկները ձեռք
 ձեռքի կամ իրարի գօտիէ կը բռնեն,
 կիսաշրջան մը կը կազմեն ու պատ-
 րաստ կը կենան: Կր զարնէ կայտան
 ու կը սկսի պարը: Մանչերն ու աղ-
 ջիկները կը պարեն երախաների պէս
 եւ թրթեռնակի նման կերգեն:

— Մամիկ, ինչո՞ւ դաշտավայրը Օ-
 ձամայր կը կոչուի, հարցոյցի ես:

— Միթէ դեռ չե՞մ պատմած քեզի,
 ըսաւ մամս զարմանօք, կարծես թէ կը
 հարցնէի իրեն ով է մայրս:

— Չես պատմած:

— Այստեղ ժամանակ մը թագաւորի
 սուռն կայ եղբեր, որի մէջ կապրէր
 Պուլկար թագաւորի մը այրին: Այս
 կինը յոյն էր եւ շատ չար, ինչպէս են
 աշխարհի բոլոր թագուհիները: Ամու-
 սինի մահէն ետք թագուհին խիստ գէշ
 կապրէր եւ ուրուականի մը հետ արու-

զուակ մը կը ծնի: Այս տղայ այնքան
 չար էր որ մայրն իսկ կը գերազանցէր:
 Այս թագաւորիկ իրենց քովէն անցնող
 ամեն անձի կը հայհոյէր, հանգիստ չէր
 տար ո՛չ ծերերին եւ ոչ մուրացկաննե-
 րին: Վերջապէս այս տղան սկսաւ իր
 մայրն ալ թշնամանել: Անգամ մը մայ-
 րը բակը ասրած էր զայն, տղան հար-
 ցուց. «Արդեօք, մայրիկ, լուսինը կը
 լսէ հրք ես կը նախատեմ քեզ եւ ու-
 րիշ մարդիկ:» Այդ միջոցին Լուսինը
 գետնի մօտէն կերթար — ձեռքով իսկ
 մարդ կրնար հասնիլ եւ բռնել: Լու-
 սինն երբեմն բոլորովին գետնին վրա-
 լէն կերթար: «Թո՛ղ լսէ, կըսէ մայրը,
 ի՞նչ հոգ քեզի լուսինէն»: — Բայց ե-
 թէ սրգողի մեզի կըսէ թագաւորիկը:
 — Թող սրգողի, կըսէ մայրը: Այս մի-
 ջոցին Լուսինը անոնց քովէն կանց-
 նէր, անոնց խօսածը կը լսէ ու կըսէ.
 «Ա՛հ զգուելի արարածներ, ա՛հ ձեզի
 անիծեալ արարածներ, Աստուած եր-
 բէք բարիք չտայ ձեզի: Թող ասկէ
 վերջ ամեն մարդ փախչի ձեռնէ ու ատէ

ձեզ, ուրուականի եւ օձերին պէս:»
 Եւ Լուսինը կանցնի կերթայ: Չարա-
 սիրտ այրի թագուհին ուզեց Լուսինէն
 վրէժ լուծել զինք անիծելուն համար,
 եւ յարմար ատենի կրտստէր: Անգամ
 մը լուսինը երկրի մօտէն կանցնէր.
 թագուհիի ատն ասջեւ կողայ կը կե-
 նայ: Երբսր թագուհին կը տեսնէ Լու-
 սինը, ազտօտ լաթ մը կառնէ ու կը
 ծածկէ զյն: Այն ատենէն ի վեր Լու-
 սինն այնքան վեր կը բարձրանայ ինչ
 պէս այսօր կը տեսնենք եւ կանիծէ
 թագուհին որ օձ լինի: Օձերն ալ այն
 ատենէն երեւան եկեր են: Մայրն ու
 որդին միասին կապրէին ու ընչ օձեր
 ալ ծներ են ու շատ մարդիկ կերեր են:
 Աստուք ամբողջ աշխարհը պիտի ուտէ-
 ին, բայց Ա. Գէորգ կըսպաննէ մայ-
 րը ու Սուրբ Թորոս որդին: Հիմա եր-
 կրիս վրայ գտնուող օձերը անոնց թոռ-
 ներն են: Ահա թէ ինչու այս տեղը
 Օձամայր կը կոչուի. հոս ծնած են ա-
 սաջին օձերը:

— Բայց ի՞նչ եղաւ Նէտան, մամիկ,
 հարցուցի:

— Եթէ խելօք նստիս եւ եթէ ազա-
 ներին քով չերթաս ձիւնի վրայ գլո-
 բելու, կը պատճառ քեզի, ըսաւ մա-
 մրս:

— Չպիտի գլորիմ ձիւնի վրայ, գուն
 միայն ինծի պատմէ, ես խելօք կը կե-
 նամ:

— Եթէ այսպէս է մամիկ ըրէ: Նէ-
 տա մեծ նեղութիւններ կրեց, նա հի-
 մա երկիրքն է:

Ե.

Մինչ պզտիկ ե վիշապը,
 Եկի՛ք շուսով հաւաքուիմ,
 Ասխով ջարթեմ գլուխը,
 Ու վերջապէս ազատուիմ:
 Պուկ, երգ:

Մամս պահ մը լուց, գլուխը շարժե
 ու սկսաւ պատմել այսպէս:

— Ահա՛, ըսաւ, ինչ պատմեց ինձ
 այս մասին: Ժերուհի Մլատէն, ինչ

որ նէտան անոր տունը տարեր էին, ուր կը բնակէր նաեւ աղան. հայրս նէտաի ետեւէն կերթար. ճամբան դիմացը կելէ Տրակոյա:

— Ի՞նչ կընես Սթոյքօ ջան, ո՞ւր կել թաս, հարցուց Տրակոյա զուարթ զէմքով:

— Միթէ զուն դեօ չեօ գիտեր պատահածը, հարցուց հայրս:

— Ի՞նչ է պատահեր. ես բան մը չիմացայ, կըսէ Տրակոյա:

— Տէլիպաչիները առին քու քոյրդ նէտան եւ աղային տունը տարին. ահա ինչ է պատահեր:

— Ո՞ւր է նա, ո՞ւր է, ըսէ, Սթոյքօ որի՞ տունն է աղան, գոչեց Տրակոյա ու սկսաւ լալ:

— Չե՞ս տ'սներ, կը տեսնե՞ս այն 4 կիները ու այն երկու թիւրքերը, որոնք դէպի Մլատէնի տունը կերթան, Այդ չորս կիներէն մին քու քոյրդ է. երկուքը կէվէնտի. եւ չորրորդը աղան կինը. աղային կինը բարեսիրտ է որովհետեւ քրիստոնեայ է, բայց ի՞նչ

կրնայ ընել, երբ ինքն ալ անհաւատների ձեռք ինկած է: Անունք առին:

Տրակոյա ա՛լ ականջ չդրաւ հօրս խօսքերին: Կը վազէ, կը հասնի թրքուհիներին եւ անոնց առջեւ կը կենայ: Հայրս անսր ետեւէն կերթար: Տրակոյա կը գրկէ իր քոյրը ու կը սկսի լալ ու պոռալ: «Ես չեմ տար գայն, ձե՛ ձեռքը չեմ թողուր, ես հօս պիտի մեռնիմ գայն ալ պիտի սպաննեմ, այլ չպիտի ձգեմ սր անպատուէք գայն: Չեմ ձգեր. թեղ տուէք քոյրս» կըսէր պառաւներին, որոնք նէտաի ձեռքէն բռնած կը տանէին:

— Ի՞նչպէս կը համարձակիս, անհաւատարիմ շուն: աղային հարէմք անպատուել: Ի՞նչպէս կը համարձակիս թիւրք կիների աչքերին նայիլ: Ի՞նչպէս կը համարձակիս գրկել աղային գոտընը ու անոր աղախիններուն հայնօյել, ըսաւ պառաւներէն մին, կորիւ սըկէ թէ ոչ կաղամբի նման գլուխդ կը գլտօրի հիմա:

— Կորի՛ր սըկէ. թէ ոչ շան պէս

ցիցի վրայ կը նստիս. ըսաւ միւս պա-
ռաւը:

— Մի կոտոր այս գազաններին հետ
ըսաւ մանկահասակ կինը. ասոնք քեզ
պիտի խածնեն, թոյ քոյրդ ու չուտով
մը գլուխդ ազատէ. կեանքդ վրայ պիտի
տաս առանց գայն փրկել կարենալու.
Թոյ զայն Աստուծոյ. նա պիտի մտա-
ծէ մեր հոգիին համար: Ամեն ինչ Աս-
տուծոյ ձգէ եւ ազօթէ մեզի համար:

— Չպիտի թողում զայն, մէկու մը
չեմ տար, նա իմ քոյրս է: Սուլթանն
անդամ գայ, անոր ալ չեմ տար: Յըր-
ու եղէք ասկէ, անիծեալ ձիւազներ, ա-
նունս Տրակոյս չըլլայ, եթէ զլուխնիդ
չջախցախեմ, ըսաւ պառաւներին ու
անոնց վրայ յարձակեցաւ:

Երիտասարդ թրքահին կըսէր որ
փախչի. կազուչէր որ ձգէ Նէտան ու
զլուխն ազատէ. բայց նա մէկուն մը-
տիկ չէր լիներ: «Փախի՛ր, փախի՛ր,
կըսէր, թէ ոչ վայ քեզի:» Տրակոյս
քոյր կը բռնէր ու թոյ չէր տար: Եր-
բոր պառաւներին մէկը Նէտան իր ե-

տեւէն քաշել կուզէր, Տրակոյս դաւա-
զանով մը ոտքին զօրկաւ ու յափշտա-
կեց քոյրս: Տէլիպաշիները հրացաննե-
րը գետին կը ձգեն, Տրակոյսի վրայ
յարձակելու ու Նէտան անոր ձեռքէն
աւնելու համար. բայց հայրիկս այդ
հրացաններէ մէկը կառնէ եւ փողէն
բռնելով կըսկսի Տրակոյսի օգնելու: Մեծ
ժխոր կը բարձրանայ: Տուներէն բազ-
մաթիւ Տէլիպաշիներ կելլեն. բայց
Տրակոյս ա՛լ հեռու էր: Նէտա անոր
ետեւէն փախած էր: Հայրս կը բռնեն
կը կապեն ու աղային մօտ կը տանին,
Ազան տեղեկութիւն չունէր եղածէն եւ
կը հարցնէ թրքահիններին ու Տէլի-
պաշիներին. «Ինչո՞ւ բերեր էք այս
չունը»: Յետոյ զէպի հայրս դառնալով
կրօէ. «հէ՛յ կեալուր, ի՞նչ ըրիր, ին-
չո՞ւ բերին քեզ հոս:»

— Յանցաւոր եմ, աղա, յանցաւոր
եմ, ըսաւ հայրս: Ներէ՛ ինծի աղա
ներէ. բարի եզիր արդարասէր եզիր

— Լռէ՛, կեալուր, գոչեց պառաւնե-
րէն մին, որ կը կոչուէր «հարէմի պե

ար: Տէլիպաշիները սեւամորթ հաաւրժ
 չէին բռններ: «Դուն ձեռք վերցուցիր
 աղային հարէմին, հայհոյեցիր մեր Աս-
 սուծոյն, զուն պէտք է կախուիս: Յե-
 սոյ աղային կողմը դառնալով ըսաւ: «Ազա՛
 կաւ վարը կիսամեռ կը կենայ, կախէ
 սա շունը:»

Աղային դէմքը փոխուեցաւ. իր կէս-
 քուն աչքերը կը բացուին ու կը շո-
 դան, շունչը կը կտրի, ձեռքերը կը
 սկսին գողգզալ եւ իր այծի մօրուքի
 ծայրերը վեր վեր կը բարձրանան: Գը-
 լուիը վեր կառնէ ու կը գոռայ. «Ա՛հ
 քեզի գարշահոտ շուն: Ի՞նչպէս համար
 ձակեցար ձեռք վերցնել տին-խալամնե-
 ր ն: Հէ՛յ, պոռաց կոկորդալիբ իր ծա-
 ոաներին ու Տէլիպաշիներին. առէք
 սա կեավուր շունը ու հանեցէք մոր-
 թը: Կը լսէ՞ք:»

Քանի մը Տէլիպաշիներ հօրս կը մօ-
 տենան. կը բռնեն ու կըսեն. — հայտէ
 չեավուր, եկուր փորձես սո՞ւր են մեր
 դանակները:»

Այս միջոցին ներս մտաւ երիտասարդ
 թրքուհին, գետին ինկաւ, աղայի ոտ-
 քերը գրկեց ու ըսաւ ցաւայի ձայնով.
 «Սպասէ՛, սպասէ, քիչ մը լսէ՛ ինչ
 պիտի ըսեմ քեզի. վերջը ըրէ ինչ որ
 կուզես: Կաղաջեմ խնդիրքս լսէ. մտիկ
 ըրէ եթէ ունիս սիրտ ու Աստուած:»

— Ի՞նչ եղար, Հայշէ, ի՞նչ բանի
 համար կաղաչես. քեզի ալ զարկած
 չըլլայ այս կեավուրը: Ել ու ըսէ ինծի
 ի՞նչ պատահեր է. գոյնդ նետեր է, ը-
 սէ:

— Ըսէ ատոնց որ չը տանջեն այս
 խեղճ մարդը. ըսէ որ սպասին քիչ մը.
 ես ամեն բան պիտի պատմեմ քեզի, կը
 պաղատիմ հրամայէ որ կենան:

— Դուն անոնց հետ մէկտե՞ղ էիր.
 հարցուց աղան մատովը պառաւներն
 ու Տէլիպաշիները ցցունելով:

Մանկահասակ թրքուհին պատմեց
 աղային բոլոր պատահանները եւ աղա-
 ջեց որ նեղէ հայրիկիս, որ բարիք ը-
 նել ուզած էր: Երիտասարդ կինը խօ-
 սած ժամանակ, թիւրքը կը լռէր ու

չրթունքները կը խածնէր, ու երբ պատմութիւնը աւարտեց, պառաւնե-
րէն մէկը ազային առջեւ կենալով ը-
սաւ թէ Հայէ կեալութիւնները կը պաշտ
պանէ, թէ նա Իսա-Բէյլամպէրին եւ
կեալութիւններու Աստուծոյն ազօթած էր
եւ կեալութի մը օգնած էր յափշտակե-
լու համար այն ազջիկը որ ազայի հա-
րէմին զարդը պիտի լինէր:

—Ո՞ւր է ազջիկը, գոչեց թիւրքը,
ու զայրոյթէ կը դողար: Մտիկ ըլէք,
ազաններ, ըստ Տէլիպաչիներին. գա-
ցէք գտէք այդ ազջիկը, ինծի բերէք
զայն կենդանի կամ մեռած: Փտէք
զայն յափշտակող կեալութիւն ալ. . .
խակ գուն Հայէ՛, զիս անգամ մը իմ
հարէմիս առանին գործերին մի խառ-
նուիր: Այսուհետեւ դուն իմ կինս չես,
այլ ծառաս, գերիս. . .

—Ուզածդ ըլէ ինծի, միայն ներէ
սա մարդուն ու մի փնտոներ ազջիկը,
ըսաւ մանկահասակ կինը:

—Դեռ կը համարձակիս ազաջելու
ինծի այդ զգուելի շուներին համար,
այդ անհաւատ կեալութիւններին համար:
Փսն ա՛լ կինս չես, մահաշունչ քած,
անհաւատ կեալութի, գոչեց ազան եւ
խարտզանով մօնկահասակ կնոջ ուսին
գարկաւ: Դեռատի կինը խարտզանը
բռնելով համբուրեց:

—Բայց ինչո՞ւ կը ծեծես ինծի: Ինչ-
չո՞ւ կը հայնոյես եւ ինչո՞ւ դիս անհա-
ւատ կին ու զարշելի քած կը կօչես:
Ես քեզ կազաչեմ որ բարիք ընես ու
ներես տարաբաղդ մարդու մը, իսկ
դուն կը ծեծես ու կը հայնոյես: Ի՞նչ
գէշութիւն ըրած եմ քեզի: Հէզ ազջի-
կի մը օգնեցի որ ազատէ ինքզինքը:
Խակ դուն կը ծեծես ինծի, կարծես
աններելի չարիք մը գործեր եմ: Եթէ
իմ ըրածը մեղք է, զիտցած անունդ
տուր ինծի: Պատօ՛՛է զիս, եթէ գէշու-

Թիւն ըրած եմ . . . կըսէր մանկա-
հասակ կիսն ու կուլար:

Ազան սկսաւ քիչ մը աւելի մեղմով
եւ ա ելի գլխով խօսել:

— Միթէ քրիստոնեան մարդ է: Կեա-
վուր շուն մը սպաննելը մեղք է մի-
թէ: Այն որ կը պաշտպանէ կեավուր-
ները, մեծ մեղք ըրած կըլլայ, իսկ ան
որ կը մեռցնէ հոգի կը փրկէ: Աստ-
ուած այսպէս ըսած է մեր մարգարէին.
«Քացէք ու ատրածեցէք իմ կամքս:
Ամեն ինչ որ կը հակառակի, ձեր սը-
րին տակ պէտք է իյնայ: Այն որ իմ
խօսքս չի լսէր ու կը վախճայ թշնա-
միներէն նա պիտի ասնջուի դժոխքի
մէջ: Կը տեսնես հիմայ որ մեծ յան-
ցանք դործած ես: Ես պէտք էր լա-
մը պտտօէի քեզ, բայց սիրաս ըարի է
ու քեզ ներել կուզէ: Հայտէ՛ հարէմ-
լիքս գնա ու պահու լուէ: Վայ՛ քեզի

եթէ ուրիշ անգամ համարձակիս այսօ-
րուան ըրածիդ պէս չարիք մը գործե-
լու: Օ՛ն դնա . . . : Իսկ թէ ինչ
պիտի ընեմ այդ չարագործներին. այդ
իմ գործս է: Հայտէ գնա ու աւելի մի
բարկացներ ինձի: Երբ որ աղջիկը բե-
րեն, քեզ կը կանչեմ գուրս ցուցնելու
համար թէ ինչ է տին իսլամների
պարտականութիւնները:

— Կաղաչեմ, ազա՛, ներէ աս մար-
դուն, ներէ աս մարդուն՝ ինձի համար,
Աստուծոյ համար, քու մօրդ համար,
ամենքի համար ըսաւ զեռօտի կինը:

— Դո՛ւրս, դուրս պոռայ թիւրքը:

Երիտասարդ կինը դուրս ելաւ:

Հայրիկիս մորթը կը հաննու եւ գա-
մերով կը գամեն վանդակապատին:
Մարմինը, մորթագերծ մայմինը ցիցի
վրայ նստեցուցին եւ մորթին քով
կանգնեցին: Խե՛ղճ հայրիկ, ինչ չար-
չարանք կրած է նա:

—Վերջը ի՞նչ եղաւ մամիկ ըսի ես
անհամբերութեամբ:

Մամս սկսաւ լալ ես այ սկսայ լալ:

—Կեցիր քիչ մը, որդեակ, հանգս-
տանամ, ըսաւ մամս, բայց քանի մը
վայրկեան վերջը իր ծիր աչքերով ին-
ծի նայեցաւ, բազուկովը շոյեց գլուխս
ու ըսաւ: «Ես կը կարծէի որ հայրդ
պապին վրէժը պիտի լուծէ, բայց խա-
բուեցայ: Դուն կարիճ եզիր, Աստուած
աայ որ գոնէ դուն վրէժը լուծես:

—Ի՞նչպէս վրէժ լուծեմ, մամիկ:

—Արիւն ընդ արեան, որդի:

Է.

Երկար ատեն մնացինք մամիս հետ
եւ անձայն կարտասուէինք. Երկար ա-
տեն մամս վեր վար կը նայէր եւ բան
մը կը սրմուար. —կազօթէ՞ր, երկար ա-

տեն կը հառաջէր ու բերնէն անէծք
կարձայէր. թշուո՞ւս կեանք:

—Պատմէ, մամիկ ազաչեցի ես եւ
աչքերին մէջը նայեցայ:

Մամս արցունքը սրբեց, անգամ մը
հառաջեց ու սկսաւ խօսիլ. «Արդեօք
կենդանի պիտի մնա՞մ որ աչքերովս
տեսնեմ թիւրք արեան հոսիլը. բարի
է Աստուած, մեզի համար այլ»: Մամս
տիրութեամբ ժպտեցաւ: «Տրակոյա
Նէտան քաջքչելով, շարունակեց, ան-
տառը կը փակչի եւ հովիւների մօտ
կը պահուրախ. . . բայց կեցիր առաջ
ուրիշ բան մը պատմեմ, վերջը Նէտան:
Մինչեւ հետեւեալ օրը պահարանը քը,
նացայ, առտուն կանուխ արթնցայ,
տեսնելու համար ի՞նչ կանցի կը դառ-
նայ տանը մէջ: Թիւրքերը Նէտայի
մայրը բակը նետամ էին, իսկ մայրս
պառթը փակած էին: Տէլիպաշիները

երբ իրենց ձիերին ջուր տալու դացին,
ես պահարանէն դուրս ելայ եւ գաւի-
թին դուռը բացի ու մայրս դուրս ե-
լաւ: Հէ՛գ մայրիկ: Երբ մայրս գաւի-
թէն դուրս ելաւ սկսաւ հարցաքննել
ինձի:

— Ո՞ւր է հայրդ Լիլա:

— Չեմ գիտեր, ըսի:

— Նէտա եւ մօրաքոյրդ ո՞ւր են:

— Մօրաքոյրս թիւրքերը բակը նետե-
ցին, իսկ Նէտան աղային քով տարին:
Մայրիկ միթէ դուն չը տեսա՞ր տանե-
լու ատեն:

— Օ՛հ, չեմ յիշեր, որդի, բան մը չեմ
գիտեր, ըսաւ մայրս եւ սկսաւ լալ:
Դուրս ելանք, մօրաքոյրս ցելսի մէջ
պռկած էր եւ աչքերը երկինք դար-
ձուցած. շուները ձեռքերը կը լիզէին,
մարմինը կտոր կտոր ըրած էին ու ա-
րիւնը կը ծծէին: Նայեցաւ մայրս, նա-

յեցաւ ու ըսաւ տխրութեամբ, « խեղճ
կին, ի՞նչ օրերի հասար. ամբողջ կեան
քիդ մէջ տանջուեցար, իսկ հիմա որ
պէտք է դոնէ գերեզմանիդ մէջ հան-
գստանայիր, շուները կուտեն քեզ:
«Շուներ» կը խմէին արիւնդ երբ կեն-
դանի էիր, շունե՛ր կուտեն դարձեալ
անշնչացեալ մարմինդ ալ:

Դիակը պարտէզը տարինք եւ խո-
տերին մէջ ծածկուեցանք, որովհետեւ
թիւրքերը ետ կը դառնային: Այլ ո՞վ
պիտի թաղէ մօրաքրոջս դիակը. սպա-
սեցինք հօրս, սպասեցինք, իսկ նա
չէր գար: Հետեւեալ երեկոյ մայրս ը-
սաւ, Լիլա գնա զաւակս, Նէտելովենց
տունը եւ անոր բրիչը ուզէ մօրաքրո-
ջդ գերեզման փորելու համար:»

Կամացուկ մը գացի, զի կըզգուշա-
նայի որ Տէլիպաշիները չտեսնեն ինձի
եւ երկու թի ու մէկ բրիչ բերի: Դա-

նի մը պառաւ կիներ եկան մեզ օգնելու : Մինչեւ կէս դիշեր գերեզմանը փորեցինք լմնուցինք, արշալոյսին մէջը նետեցինք դիակը եւ թաղեցինք առանց աէրաէրի, առանց մովի, առանց ազօթքի եւ առանց խնկի, միայն մայրս խաչակնքեց քրօջը երեսին եւ ըսաւ. «Աստուած հոգին լուսաւրէ» : Երբ լմնուցինք այս տխուր դործը, եկաւ ծերունի Մլատէն եւ պատմեց Տէլիպաշիներին հօրս բրածները եւ այս բարի ու խաղաղ մարդուն բոլոր քաջածները : Նէտայի եւ Տրակոյաի ի՞նչ ըլլալը մէկը չէր դիտեր. միայն ծերունի Մլատէն ըսաւ մեզի որ ազան իր բոլոր Տէլիպաշիները զրկեր է զանոնք փնտռելու համար :

Գացինք աղաչելու որ հօրս մարմինը սոյ որ թաղենք : Մայրս ու ծերունի Մլատէն ինծի ալ հետերնին առին.

ճամբան գացած ատենն իս ծերունի Մլատէն ինծի կը սովրեցնէր, «Երբ որ աղային մօտ երթանք, դուն անոր առջեւ ինկիր, ոտքերը համբուրէ եւ ըսէ. «տուր հայրիկս, տուր որ թաղենք» : Բայց թող չտուին մեզի աղային քով երթալու ու մենք ես զարձանք արաստուալից աչքերով :

Հինգ օր անցաւ Տէլիպաշիները մեր գիւղը այրեցին ու գացին : Ծերունի Մլատէնի սուէր գացինք հօրս մարմինը առնել թաղելու համար : Աստուած իմ, ի՞նչ սարսափելի կեղծ սրտանք էր ստացած այդ միջոցին հայրս : Այ մարգու չէր նմանիր, այլ սեւցած ու որդնոտած մարդկային մօի զանգուամիմը : Ես կը մտածէի հէզ հօրս մարմնին վերայ նետուիլ ու զրկել, բայց երբ ըմտեցայ երկիւղէս ընկրկեցայ եւ աչքերս մթնեցան : Մայրս դետին ինչպէս կի

սամեռ: Ծերունի Մլառէն ձեռքէս
բռնեց տունը տարաւ աւ ըսաւ. «Հայտէ
ներս երթանի աղջիկս, ալ մի նայիր»:

— Ատիկա ի՞նչ է, հարցուցի ծերու-
նի Մլառինին եւ ուրիշ մարմինն մը
ցուցուցի որ ցիցի վրայ անցուցած է-
ին եւ հօրս գիակէն աւելի ստրուափե-
լի էր:

— Բան մը չէ, բան մը չէ, հայտէ
քալէ, ըսաւ ծերունի Մլառէն եւ ետ
քաշեց ինծի: Սենեակ մը մտանք: Գե-
տինը կը պառկեր նէտա եւ ուրիշ կին
մը, բայց մարմիննին կտրտուած ու
արիւնոտ էին: Այս երկու մարմիննե-
րը սպիտակ կաւուով ծածկուած եւ վը-
րանին ծաղիկներ ցրուած էր, զսրոնք
բերած էին մեր գեղի աղջիկներն եւ
երիտասարդները: Մտ երբ ճանչցայ քոյ-
րըս նէտան, ցատկեցի եւ զրկեցի. «Նէ-
տաս, նէտաս պոռացի, բայց ծերունի

Մլառէն զիս գաւիթը տարաւ եւ այն
տեղ գոցեց: Երեք օր վերջը կինն մը
եկաւ, Քլիստուրա տարաւ զիս եւ հօ-
րաքրոջս Մլառինն յանձնեց: Ես կու-
լայի եւ կազաչէի որ մայրիկիս քով
տանին զիս. բայց հօրաքոյրս Մլառա
կըսէր թէ «մայրք Քլիստուրա պիտի գայ
եւ քեզի հետ պիտի տեսնուի»: Ամ-
բողջ հինգ տարիներ անցան եւ ես մեծ
ցայ: Երբ հօրենական տունս դարձայ
խմացայ որ մայրս ալ գեռ սյն ատեն
մեռեր է:

Ահա ի՞նչ պատմեց ծերունի Մլառէն
մօրս եւ նէտաի մեռնելու մասին: Ա-
զան իր Տէլիպաշինը զրկեր է նէ-
տան եւ Տրակոյան փնտռելու, Տէլի-
պաշինը երկու օր փնտռեր են եւ չեն
կրցեր գտնել ազան զայրացեր, հայ-
հոյեր, ծեծեր է իր մարդիկը եւ կրկին
զրկեր է փնտռելու: Գինչու հի մը կու-

գայ եւ կը խնդրէ որ թող տան ազան
 տեսնելու. հախ ազայի մարդիկը կը
 վաճառէր զայն. բայց երբ կըսէ թէ Նէ-
 տաին եւ Տրակոյային ո՞ր բնաւ գի-
 տէ, թող տաւեր են: Գնչուհին ազա-
 յին կըսէ թէ Նէտա եւ Տրակոյա հո-
 վիւններին քով պահու ըսած են: Ազան
 Գնչուհին նա կը գրկէ շուրջ յիսուս
 հողի Տէլիպոլի որոնք կը գանան փա-
 խտականները եւ թէ՛ Նէտան, թէ՛
 Տրակոյան եւ թէ՛ հովիւները կապուած
 կը բերեն: Ազան կը հրաժայէ Տրակո-
 յան ցիցը անցունել, հովիւները կախել
 իսկ Նէտան իր հարէմը տանիլ: Նէտա
 կը սկսի բարձունք կը չոքի, ազային
 սաքերն ու ձեռքերը կը համբարէ,
 կազաչէ որ չըստանանն. բայց ազան
 ականջ չ'ախել որոն:

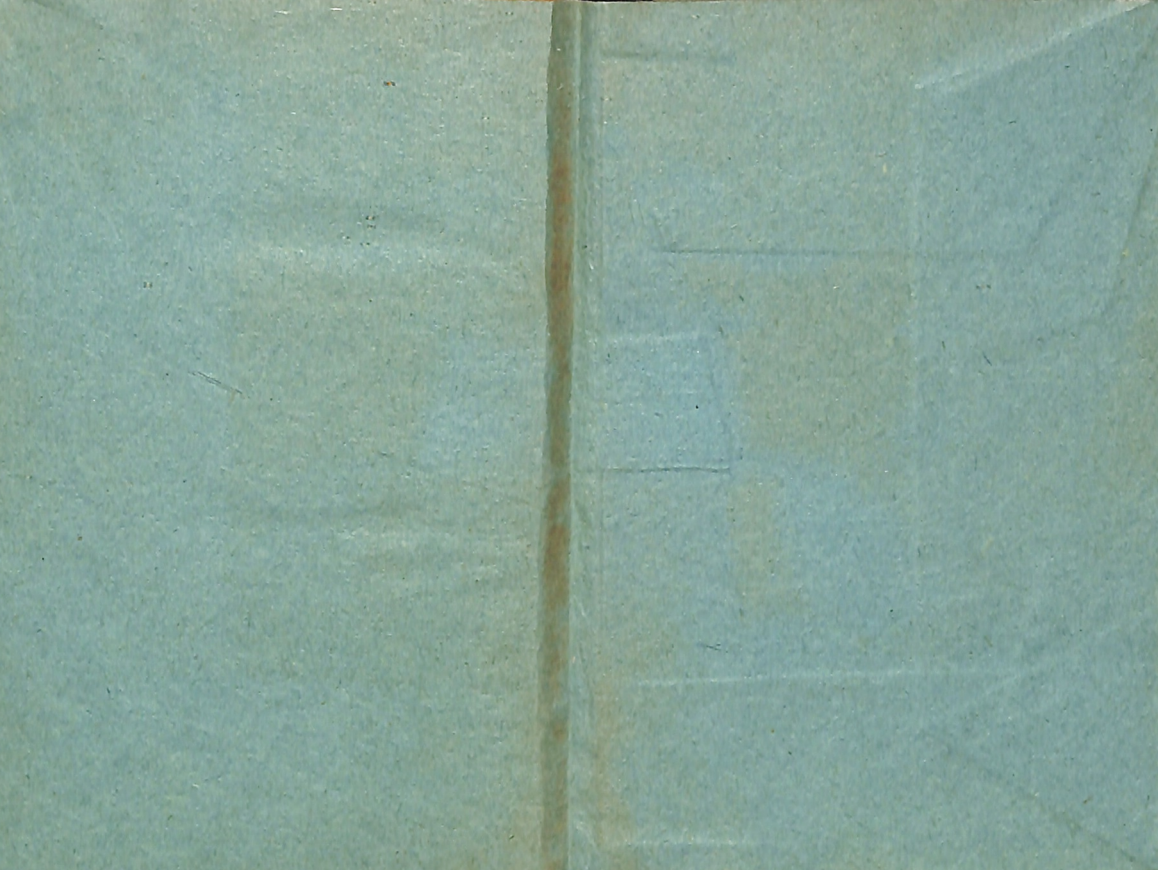
— Իսով որոնք, կըսէր Նէտա, ըրէ՛
 ինձի ինչ որ կուզես, բայց հերէ եղ-
 րօրս:

— Չէ՛, ես խօսք տուի որ պիտի մեռ-
 ցնեմ այդ անհաւատ շունը, եւ պէտք
 է մեռցնեմ, ազան եւ հրաժայեց կան-
 ջիլ երիտասարդ կինը: Երիտասարդու-
 հին կուգայ. — «Ահա բերին քու կեա-
 վուրնեքդ» ըսաւ ազան եւ շիրք խովը
 Նէտան ու Տրակոյան ցցուց: «Նստէ
 այստեղ եւ տես ի՞նչպէս պիտի տանջեմ
 այս կեալուս շունա: Նստէ Հայչէ եւ
 գիտէ՛:

Տրակոյան բազը կը հանեն ու ցիցի
 վրայ կանցունեն. իսկ Նէտան հարէմ
 կը տանին: Ազան երիտասարդ կնոջ
 ձեռքէն կը բռնէ, բազը եր տանի ու
 կը ըսէ. «Ինչի ցուցնել կուզեմ ի՞նչ-
 պէս պէտք է մեռնին բոլոր կեալուր-
 ները: Ահա՛ տես ինչպէս պիտի ան-
 ջախ քու ընկերդ:» Եւ յիրաւի սոսկա-
 յէր Տրակոյայի տանջանքը: Երեք օր
 ողջ ցիցի վրայ կեցաւ: Երբոր ե-

բիտաւարդ կինը կազէր փախչիլ եւ
չտեսնել Տրտկոյաի տանջուիլը, ազան
կը բռնէ ձեռքէն ու կրտէ. «Եթէ չի
խնդաս ու եթէ ուրախ երգ մը չերգես
ինձի այստեղ, քեզ ալ ցիցի վրայ կը
անչոռնէի քածի նման:» Երիտասարդ
կինը ետին կը դառնայ, խենդի մը
նման աղային վրայ կը նետուի, գօտի-
էն կը խլէ անոր դաշայնը ու անոր փո-
րը կը ձեղքէ: Ազան իր մարդիկը օգ-
նութեան կը կանչէ, բայց մինչեւ ա-
նոնց դալը, մանկածասակ կինը ինք-
զինքն ալ կըսպաննէ: Մեծ ազաղակ
հայհոյանք, ժխոր եւ կոծ կը բաւձրա-
նայ: Տէլիպաշիները, երիտասարդ կինը
կը նետեն շուշերի տռչեւ եւ Նէաաին
քով երթալով անիկա կտոր կտոր կը-
նեն. . . Տէլիպաշիները իրենց ազան
կը թագեն թրքական գերեզմանոց,
ուրիշ մը իրենց առաջնորդ կընա

և
ամս

U. 2.

№

3513